

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NƏSİMİ adına DİLÇİLİK İNSTİTUTU

Əlyazması hüququnda

DÜRDANƏ TOFIQ qızı ƏLİYEVƏ

TÜRKDİLLİ ŞİFAHİ XALQ ƏDƏBİYYATI
NÜMUNƏLƏRİNDƏ ONOMASTİK VAHİDLƏR

5710.01 - Türk dilləri

Filologiya üzrə elmlər doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKİ –2018

Dissertasiya Bakı Slavyan Universitetinin Türkologiya kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Rəsmi opponətlər:

Sevil Hacı qızı Mehdiyeva
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Yadigar Vəli oğlu Əliyev
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Fikrət Ramazan oğlu Xalqov
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Aparıcı təşkilat:

Bakı Dövlət Universitetinin Türkologiya kafedrası

Müdafiə “_____” _____ 2018-ci il tarixdə saat _____ - da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun nəzdində filologiya üzrə elmlər doktoru və filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.01.141 – Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Bakı, AZ 1143, H.Cavid prospekti 115, V mərtəbə, AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu.

Dissertasiya ilə AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat “_____” _____ 2018-ci ildə göndərilmişdir.

**Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent:**

S.Y.Məmmədova

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Türk xalqlarının folklor nümunələri onomastik vahidlərin zənginliyi, ekspressivliyi, qeyri-adi semantik yükü və dinamikası ilə xarakterizə olunur. Türk dillərində onların üslubi mövqeyi demək olar ki, stabildir, yəni neytral hesab edilirlər (təbii ki, burada ləqəblər və satirik adlar nəzərdə tutulmur). Lakin müəyyən konstruksiya daxilində onlar bu mövqələrini itirir və nəticədə, müəyyən bir üslubi məna qazana bilirlər. Onlarda poetik obrazlılıq qüvvətli, məna yükü isə rəngarəngdir. Türk dillərinin folklor nümunələrində sözlərin seçimi və düzülüşü elə ustalılıqla aparılır ki, nəinki, üslubi gözəllik, eyni zamanda verilən məlumatların inandırıcılığı diqqəti cəlb edir. Buradakı bütün sözlər mətnin ideyasının tələb etdiyi mənanın dolğunluğuna xidmət edir və nəticədə onomastik vahid tək-cə folklor nümunəsinin lüğətini zənginləşdirmir, həm də müəyyən bir üslubi yük daşımağa xidmət edir, fikrin parlaq ifadəsini, forma gözəlliyini şərtləndirən mühüm dil vahidi kimi çıxış edir, mətnin poetik predmetinə çevrilərək bədi ümumiləşdirmə xüsusiyyəti qazanır və müəyyən bir həyat həqiqətini əks etdirir, özünün leksik-semantik çəkisi dəyişir və beləliklə də, yeni kontekst içərisində yeni estetik məzmunla yüklənir, bu nümunələrin janr müxtəlifliyi isə onlarda leksik vahidlərin çoxcəhətli və əhatəli olmasına təsir edir. Burada adlar adılıqdan uzaqlaşır, onun estetik funksiyaları üzə çıxır, üslubi poetik məqamda manevr edir, əlavə emosional-estetik əlamətlər qazanır, xalqın fəlsəfi düşüncəsinin təqdimi və təbliğinə çevrilir.

Türk dillərinin folklor nümunələrində onomastik vahidlər real və yaxud da uydurma xarakterdə olmaqla, çox müxtəlif üslubi məqamlarda işlənir və onların əsas vəzifəsi tək-cə ayrı-ayrı denotantları adlandırmaq deyil, həm də ekstralingvistik xüsusiyyət kəsb etməsidir. Bu xüsusiyyəti isə adlandırmanın təbiəti, məfhumla sözün əlaqəsi, müqayisə, bu zəmində oxşatma, bənzətmə və semantik motivləşmə, omonimlik, sinonim və antonimlik, çoxmənalılıq və məcazilik, eləcə də xüsusi isimlərin əksərən simvolik mahiyyət daşması kimi mühüm amillər şərtləndirir. Onların emosional çalarlarına, bədiiliyinə, obrazlılığına, koqnitivliyinə elmi nəzər salmaq, lingvistik təhlildən keçirmək olduqca vacibdir. Xüsusi adlar üzərində bu cür üslubi araşdırma və təhlillər Azərbaycan ədəbi dili tarixinin müəyyən məsələlərinin açılmasına, üslubiyyat, dialektologiya və müasir dil üçün maraqlı elmi faktların verilməsinə kömək edə bilər.

Araşdırmalar göstərir ki, türk dillərinin folklor nümunələrində xüsusi adların çoxu tarixən yaşamış şəxsiyyətlərin, yer və abidələrin adlarıdır (təbii ki, folklor mətni uydurmasız mövcud ola bilməz). Lakin buna baxmayaraq,

folklor dilində qeydə alınan bu onomastik vahidlərin təzahürü qeyri-təbii xarakter daşımır, çünki burada hər bir söz yerinə düşür, istər mətnin intonasiyasına, istərsə də mətnin ümumi məzmununa yenilik, orijinallıq verir, məzmun içərisində əriyir, ekspressivlik, emosionallıq çalarlarının daşıyıcısına çevrilir və elastik şəkildə mətnin rəvanlığına qoşulur. Folklor nümunələrinin əsas cəhəti - canlı danışiq dili əsasında qurulması, əsas meyarı isə sadəlik və xəlqilikdir. Bu axara düşən onomastik vahidlər mətnin leksikası içərisində uğuruna görə seçilir və xalq danışiq dili üçün xarakterik olan leksik vahidlərlə bir sırada nizamlanır.

Obrazları bir insan kimi hərtərəfli təsvir etmək, onların ictimai həyatda, məişətdə mövqeyini dəqiq göstərmək və aydınlaşdırmaq, digər obrazlara, müxtəlif hadisələrə münasibətini təbii və həyati şəkildə əks etdirmək üçün onların böyük və kiçikliyindən asılı olmayaraq folklor nümunələrində antroponimlərə çox müraciət olunur. Bunun səbəbi isə ekstralinqvistik faktorlardır. Bu faktorların ən başlıcası psixolinqvistik aspektlə bağlıdır. Yəni, məhz bu vahidlər vasitəsi ilə folklor mətnində yüksək emosionallıq, zəngin qeyri-lüğəvi, ekstralinqvistik assosiasiyalar yaranır ki, bu da onun asanlıqla yadda qalmasına zəmin yaradır. (Təbii ki, bəzi hallarda onomastik vahidlərin işlənməsi qafiyə, alliterasiya ilə də bağlı ola bilər). Bu zaman bədii mətnədə adlar bədii dil materialı kimi geniş imkanlar əldə edə bilirlər. Lakin folklor nümunələrində də antroponimlər mətnə mexaniki daxil edilmir, mövzu, süjet, quruluş, obrazların xarakteri, ictimai mövqeyi və s. ilə möhkəm bağlı olur. Buna görə də hər bir folklor nümunəsində onlara eyni dərəcədə yer verilmir.

Türk folklor mətninin onomastik sahəsi hər hansı türk xalqlarının dilindəki xüsusi isimlərin miqdarı, bədii əsərin onomastik sahəsi isə tədqiq edilən əsərdə istifadə edilən xüsusi isimlərin cəmidir. Poetik onomastikada onomastik sahənin sərhədləri istənilən bir fərdin bədii əsərindən tutmuş onun aid olduğu xalqın ümumbədii nümunələrinə qədər genişlənə bilər. Belə araşdırma əgər bir tərəfdən xalqın yaratdığı onomastik sistemin mənzərəsini yaradırsa da, digər tərəfdən də folklor mətnində xalqın fərdi-müəllif üslubunun və bədii dilinin qanunauyğunluqlarının nəzərə alınması ilə adların mürəkkəb bir qarşılıqlı haqqında məlumat verir. Təbii ki, bədii əsərdəki onomastik vahidlərin sayı bədii əsərin onomastik sahəsinin xarakterinin öyrənilməsində xüsusi bir rola malik olduğu kimi, bədii əsərin həcmi də burada istifadə edilən onomastik vahidlərin sayına xüsusi təsir göstərə bilər. İkinci əlamət daha çox əsərin məqsəd və vəzifəsindən asılıdır. Digər bir tərəfdən kiçik həcmli əsərlərdə, məsələn, lirik şerlərdə, bayatılarda, atalar sözləri və məsəllərdə onomastik vahidlərdən heç istifadə olunmaya da bilər.

Beləliklə, bədii mətnin onomastik sahəsi təkcə vacib struktur funksiya

yerinə yetirmir, o həm də zəngin linqvistik və ekstralingvistik məlumat daşıyıcısıdır. O xalq dilinin lüğətinin bir hissəsini təşkil etməklə onun fərdliyini və yaradıcılıq səviyyəsini xarakterizə edir.

Dilçilikdə xüsusi isimlərin bədii mətndə yerinə yetirdiyi funksiyaları müxtəlif cür adlandırılır (ideoloji, xarakterizəedici, estetik, simvolik, koloristik, təsviredici, poetik və s.). Bədii əsərdə xüsusi isimlərin funksional transformasiyası üslubiyyatın təsiri ilə diferensasiya (adlandırma) xüsusiyyətinin arxa plana keçməsi zamanı baş verir: beləliklə də, bədii əsərdə xüsusi ismin əsas funksiyasını üslubi, daha dəqiq desək, məlumatverici-üslubi adlandırmaq olar. Məlumatverici - üslubi mənənin ifadəçisi əsasən onomastik vahidin daxili formasıdır (etimoloji mənə). Bu səbəbdən, bədii mətndəki xüsusi isimlərin çox hissəsi yaranırdan ümumi olan isimlərdir. Bununla əlaqədar olaraq bədii onomastikada xüsusi ismin semantikasi məsələsi ön plana keçərək birinci dərəcəli metodoloji mənə kəsb edir. Əgər real onomastik vahidlər dilin ümumi lüğət tərkibinə daxilirsə də, “bədii onomastika nitq faktıdır”, çünki adın adı nitqlə bədii nitqdə funksiyası fərqli statuslara malikdir.

Adın mənəsinin təbiəti dilin fəlsəfəsinə daxildir və elmdə çox mürəkkəb anlayışlar sırasına daxildir. Abstrakt-məntiqi mövqedən xüsusi ismin semantikasını nəzərdən keçirdikdə onları “boş sözlər”, “asemantiklər”, “işarələndiricilər” adlandırırlar. Lakin müasir dilçilik sübut etmişdir ki, xüsusi isimlər ümumilərin malik olduqları leksik mənədən fərqli bir mövqedə dayanan leksik mənəyə malikdirlər. Müasir onomastik semasiologiyada formalaşan yeni bölmə olan məntiqi leksikanın predmetini onomastik mənə nəzəriyyəsi, tipologiyası və strukturu təşkil edir. Onomastik semantika – dil və nitq səviyyələrində müxtəlif formalarda inikas olunan semantikanın xüsusi bir tipidir. Bədii mətndə adın semantikasi həmişə hərəkətdə və dəyişmədədir. Bu prosesdə üç mərhələ özünü göstərir: etimoloji (onomastikaya qədərki appelyativ), xüsusi onomastik (bədii mətndə meydana gələn) və onomastikadan sonrakı (mətndən sonrakı) – adın yarımümumişlək formada istifadəsi (apelyativlik). Beləliklə, xüsusi ismin dildən bədii mətnə doğru dialektik inkişafı – semantik zənginləşmədir. Dildə nitqə nisbətən xüsusi isimlərin mənəsi daha kasıbdır. Nitqdə xüsusi ismin semantikasi çox geniş ərazilərdə variasiya edir. Bədii mətnə xüsusi isim semantik cəhətdən çox kasıb daxil olaraq, oradan semantik cəhətdən zənginləşmiş formada çıxır və assosiativ mənələr kompleksini canlandıran siqnal mövqeyində çıxış edir. Bunu lokal semantik struktur hesab etmək olar.

Hər bir ad kompozisiya baxımından mənəlidir və bütöv mətnin məzmununu ilə uyğunlaşmış, assosiativ formada isə digər tematik cəhətdən eynicinsli və kontrast adlarla əlaqələnmişdir. Bütün adlar sistemi mətnin onomastik

paradiqmasını təşkil edir. Eyni zamanda bədii mətnin onomastik vasitələri mətnin diskursunda, sintaqmatikasında horizontal istiqamətdə də təqdim edirlər ki, burada onlar nitq kompozisiyasının digər sözlərilə qarşılıqlı əlaqəyə girirlər.

Beləliklə, bədii onomastikanın təsvir edilən xüsusiyyətləri həm tipoloji, həm də funksional baxımdan real onomastik vahidlərdən fərqlənir və xüsusi yanaşma ilə şərtlənilir. Onların hamısı bütövlükdə, təkcə poetik onomastikanın predmetini xarakterizə etmir, həm də onun tədqiqinin müxtəlif aspektlərini xarakterizə edir və onomastik universalilər hesab edirlər, çünki “folklor nümunələri daxil olmaqla, istənilən bir dildə yazılmış bədii mətnlər üçün xarakterikdirlər”. Bədii mətndə addan istifadə etmənin ümumi qanunauyğunluqları bu gün bir çox türkoloqların diqqət mərkəzində dayanan bizim tədqiqatın obyektı olan türk xalqlarının folklorunun poetik onomastikasına da aiddir.

Onomastik leksika – geniş mənada ekstralingvistik məlumat – tarixi, etnoqrafik, etnik, dini xarakterli – daşıyıcılarından hesab edirlər. Digər tərəfdən milli ənənələr fonunda müxtəlif xarakterli folklor ənənələrinə, ana dilinin və ədəbiyyatının tarixinin daha dərinədən öyrənilməsinə marağın artması da, mövzunun aktuallığını şərtləndirən cəhətlərdəndir. Bu gün ümumtürk folklorunda (əsasən də Azərbaycan) onomastik vahidlərin etimoloji, leksik-semantik, qrammatik və hətta üslubi xüsusiyyətlərinin öyrənilməsinə saysız-hesabsız tədqiqatlar həsr olunmuşdur. Lakin bu fonda türkdilli folklor nümunələrindəki onomastik vahidlərin lingvistik üslubi xüsusiyyətlərinin müqayisəli şəkildə tədqiqi aparılmamışdır. Halbuki, folklor nümunələrindəki müxtəlif tip onomastik vahidlər özünəməxsusluqları, simvolikliyi ilə fərqlənilir. Buraya onların bədiiliyi, sakrallığı, mətnaltı mənaya malik olmaları da daxildir. Belə ki, digər simvolik işarələrdən heç bir xüsusi əlaməti ilə fərqlənməyən onomastik vahidlər folklor nümunələrində bir çox hallarda ideya məzmununun açılmasında əsas vasitələrdən birinə çevrilirlər.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasını poetik onomastika və üslubiyyatla bağlı yazılmış elmi-tədqiqat əsrləri ilə yanaşı, koqnitiv-diskursiv dilçiliklə, tarix, etnoqrafiya və folklorşünaslıqla bağlı yazılmış elmi əsərlər, monoqrafiya və məqalələr təşkil edir. Bunlar ümumi onomastika problemləri ilə bağlı (A.V.Superanskaya, V.A.Nikonov, A.M. Qurbanov, T.Əhmədov və b), türk xalqlarının onomastikası ilə bağlı (T.J.Januzakov, A.Q.Qafurov, A.T.Kaydarov, V.U.Maxpirov, N.A. Baskakov, Q.F.Blaqova, E.A.Beqmatov, Q.V.Kostoçakov, O.T.Molçanova, X.F.İsxakova və b), folklor onomastikası ilə bağlı (N.F.Katanov, N.İ.Fillipova, A.A. Boronov, S.K.Zeynalova, A.J.Şəriyev, F.Xalıqov və b.), türk dillərinin folkloru ilə bağlı (V.V.Radlov, V.L.Propp,

V.M.Jirmunskiy, L.L.Qabışeva, N.P.Direnkova, A.İ.Çudoyakov, V.E. Maynoqışeva, S.S. Surazakov, L.N.Arbaçakova və b), türk dillərinin tarixi leksikologiyası ilə bağlı (K.M.Musaev, İ.V.Kormuşın, A.N.Kononov, A.V.Dıbo, B.İ.Tatarınsev, İ.N.Şeravaşidze, Ə.Tanrıverdiyev və b.) araşdırmalardır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatda əsas məqsəd oğuz qrupu türk dillərinin folklor nümunələrində – nağıl, lətifə, atalar sözləri və məsəllərdəki ideya-məzmununun açılmasında onomastik vahidlərin rolunu müəyyənləşdirmək onların mənə və məzmun imkanlarını açmaq, oğuz qrupu türk dilli xalqların bu nümunələrindəki onomastik vahidlərinin ekspressivliyindəki oxşar və fərqli cəhətlərini aşkarlamaq, onomastik vahidlərin kompleks təsvirini vermək, müqayisəli və linqvokulturoloji təhlilə cəlb etməklə mətndəki funksiyalarını müəyyənləşdirməkdir.

Qarşıya qoyulan məqsəd bir çox məsələlərin həllini tələb edir:

-türkdilli xalqların folklor nümunələrində onomastik vahidlərin sahəsini və rolunu müəyyənləşdirmək;

-folklor nümunələrindəki onomastik vahidlərdə ifadə olunan tarixi, etnoqrafik, sosial, mədəni faktorların təsvirini vermək;

-folklor nümunələrindəki onomastik vahidlərin nominativ-semantik və formal-stuktur xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək;

-folklor nümunələrindəki onomastik vahidlərin spesifik xüsusiyyətlərinin aşkarlanması və qruplaşdırılması, həmçinin onların digər türkdilli xalqların folklor nümunələri ilə müqayisəsinin aparılması;

-onomastik vahidlərin türkdilli xalqların folklor nümunələrində bir-birlərinə keçmə ənənəsinin təhlilini aparmaq.

- onomastik vahidlərdə satira, dünya mənzərəsi, stereotip, mentallıq kimi anlayışları açmaq;

- onomastik vahidlərlə müsbət konseptlərin ötürülməsi mexanizmini araşdırmaq;

- onomastik vahidlərlə mənfi konseptlərin ötürülməsi mexanizmini araşdırmaq;

- onomastik vahidlərin mədəni-assosiativ məzmununu və strukturunun təsvirini vermək;

- kvantitativ mövqedə dayanan onomastik vahidlərin mətndəki mövqeyini müəyyənləşdirmək.

Tədqiqatın metod və mənbələri. Tədqiqat sistemli yanaşma metoduna əsasən aparılmışdır ki, bunun da əsasında türk dilli xalqların atalar sözləri və məsəllərinin, lətifə və nağılların onomastikası dil vasitələrinin bütöv bir sistemi kimi təhlil edilir. Tədqiqat həmçinin, müasir koqnitiv linqvistikanın dil

hadisələrini kateqoriyalaşdırmasına müasir metodoloji münasibət əsasında aparılmışdır.

Tədqiqat integrativ xarakter daşıyır və linqvistika, sosiologiya, psixologiya, filosofiya və kulturologiya kimi elmlərin qovuşması mövqeyində dayanır. Qarşıya qoyulan vəzifələrin həyata keçirilməsi üçün təsviri, müqayisəli-qarşılaşdırma, kontekstual, statistik, koqnitiv təhlil, üslubi təhlil metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın predmeti və obyektı. Tədqiqatın obyektı oğuz qrupu türk dillərinə daxil olan Azərbaycan, türk, türkmən və qaqauz dillərində olan nağıl, atalar sözləri və lətifə mətnləridir.

Predmeti isə Azərbaycan, türk, türkmən və qaqauz dillərində olan nağıl, atalar sözləri və lətifə mətnlərində onomastik vahidlər vasitəsilə ifadə olunan mədəni konsept və stereotiplərn, məndaxili funksiyalarının təhlilidir. Tədqiqat materialı kimi oğuz qrupu türk dillərində qeydə alınmış 1000 nağıl, 1041 atalar sözü və 1000 lətifə olmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Folklor nümunələrinin xarakterik xüsusiyyəti sinkretizm, kollektivlik, ənənəvilik və variantlılıqdır. Bu əlamətlərin içərisində variantlılıq diqqəti daha çox cəlb edir. Çünki elmi ədəbiyyata biz bu terminlə paralel invariant və arxetip terminləri ilə də qarşılaşırıq.

Türk dillərinin folklor nümunələrinin müqayisəli öyrənilməsi onlar arasında funksional və kontekstual sinonimliyin mövcud olduğunu göstərdi. Burada ilk dəfə olaraq nağıl, lətifə, atalar sözləri və məsəlləri yaradan xalqların tarixi, etnoqrafik, sosial, mədəni, dini görüşlərini nəzərə alınmaqla onomastik vahidlərin kompleks təhlili aparılmış; onomastik vahidlərin nominativ-semantik və formal-struktur, üslubi xüsusiyyətləri qarşılaşdırılmış; onların yerdəyişməsinin metod, üsul, forma və səbəbləri təhlil edilmiş; qohum dillərin dil vahidlərinin (onomastik vahidlərin) üslubi imkanları müqayisə edilərək oxşar və fərqli cəhətləri araşdırılmışdır; folklor nümunələrinin tərkibindəki onomastik vahidlər həm daşdıqları məna baxımından, həm də ifadə etdikləri məna baxımından tam şəkildə araşdırılmış; ilk dəfə olaraq folklor mətnlərində allyuziv adlar və onların məndaxili funksiyaları araşdırılmış; ilk dəfə olaraq folklor nümunələrində onomastik vahidlərin kvantitativliyi təhlil edilmiş; antroponim, toponim və etnonimlərin konseptlərinin nüvəsi açılaraq atalar sözlərindəki üslubi-semantik imkanları müəyyənləşdirilmişdir.

Müdafiəyə əşğıdakı müddəalar çıxarılır:

1. Folklor onomastikası onomastik sistemdə fəaliyyət göstərən xüsusi bir sistemdir. Nağıl, lətifə və atalar sözlərinin mətnlərindəki onomastik vahidlərin özünəməxsusluğu yazılı ədəbiyyat onomastikasıdan daha yüksəkdir. Bu sistemdə antroponim və toponimlər öz dominantlığını qoruduğu kimi, hətta

zoonimlər belə xüsusi mövqə qazana bilirlər. Hər üç janrın onomastik sahəsinin formalaşmasına onların aid olduğu xalqın və təsvir etdiyi dövrün böyük təsiri vardır ki, bu məlumatı da antroponim və toponimlər özlərində qoruyub saxlaya bilirlər.

2. Folklor mətnlərində onomastik vahidlər janrformalaşdırıcı nüvə rolunu oynayır. Belə ki, bir çox folklor nümunələrində məhz onomastik vahidlər aparıcı mövqə tutur və bu mövqə o qədər möhkəm olur ki, onu dəyişmək belə mümkün olmur.

3. Xalq nağıllarında insanın emosional vəziyyətini tam şəkildə ifadə etmək məqsədi ilə onomastik vahidləri təşkil edən komponentlərdən biri subyektiv qiymətləndirmə çalarına malik olur. Bir çox hallarda toponimlər şərti mövqedə dayanır, çünki folklor nümunələri üçün məkanın dəqiq göstərilməsi xarakterik deyil. Zoonimlər heyvanlar haqqında nağıllarda, mifonimlər isə sehirlə nağıllarda dominant mövqedə dayanır.

4. Adların aydın olmayan və yaxud da izahını tapmayan semantikasi folklor nümunələrinin tərkibində açıq-aydın şəkildə ifadə olunur.

5. Türk mənşəli frazoonomastik vahidlərin assosiativ-mədəni təsviri onun aid olduğu xalqın tarixi, mədəni və dünyagörüşünü açmağa imkan verir.

6. Folklor nümunələrindən atalar sözləri onomastik vahidlərin kvantitativliyini daha aydın şəkildə ifadə edə bilirlər.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Türk dilli xalqların folklor nümunələrinə (nağıl, lətifə, atalar sözləri və məsəllər) məxsus xarakterik bir kontekstdə dil nominativlərinin növ və xüsusiyyətlərinin aşkarlanması və eyni zamanda bütün oğuz qrupu türkdilli xalqlar üçün ortaq olan dil nominativlərinin ümumi və unikal xüsusiyyətlərinin aşkarlanması tədqiqatın nəzəri əhəmiyyətini təşkil edir. Bu tədqiqat ümumi və müqayisəli onomastikaya, folklorun müqayisəli tədqiqinə müəyyən bir yeniliklər gətirir. Digər tərəfdən bu günə qədər bütün türk dünyasında dil vahidlərinin üslubi imkanlarının müqayisəli şəkildə tədqiq olunmadığını nəzərə alsaq, bu tədqiqata əsasən türk dilləri ailəsinə daxil olan digər qruplarda birləşmiş türk dillərinin dil vahidlərinin ekspressiv imkanlarının müqayisəli təhlilini aparmaq mümkündür.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti isə, onun nəticələrindən onomoloqlar və üslubiyyətçilər tədqiqatlarında, müxtəlif dərslük və vəsaitlərin, mühazirə mətnlərinin, mövzu ilə bağlı olan dissertasiyaların hazırlanmasında istifadə oluna bilməsindədir. Onomastik vahidlərin folklor mətnlərinin tərkibində işlənməsi onların kateqorial funksiyasını, semantik mənasını qismən dəyişir, lakin bununla bərabər, onların etnomədəni potensialı artmış olur. Tədqiqatın nəticələrindən kulturologiya, linqvokulturologiya, müqayisəli dilçiliklə bağlı

araşdırmalarda, nağıl, lətifələrlə və atalar sözləri ilə bağlı filoloji araşdırmalarda, mədəniyyətlərarası kommunikasiya ilə bağlı söylənilən mühazirələrdə, dərslük və vəsaitlərin hazırlanmasında, folklorşünaslıqla bağlı yazılan monoqrafiyalarda istifadə edilə bilər.

Dissertasiyanın quruluşu. Dissertasiya giriş, dörd fəsil, nəticə, ədəbiyyat və əlavədən ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “**Giriş**” hissəsində işin ümumi səciyyəsi kimi mövzunun aktuallığından, tədqiqatın obyekt və predmeti, məqsəd və vəzifələri, müdafiyyə çıxarılan işin elmi müddəalarından, işin elmi yeniliyi, əsaslandığı tədqiqat metodundan, əsərin elmi-nəzəri və praktik əhəmiyyətindən danışılır.

Dissertasiyanın I fəslı “**Türkdilli şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinin dil və üslub xüsusiyyətlərinin tədqiqi tarixi**” adlanır. Bu fəsil oğuz qrupu türk dillərinin folklor nümunələrinin – nağıl, lətifə və atalar sözlərinin dil və üslub xüsusiyyətlərinin öyrənilməsinə həsr edilmişdir. Fəslin I bölməsi “**Türk dillərində poetik onomastikanın tədqiqi**” adlanır. Burada bütün türk dünyasında poetik onomastikanın tədqiqi tarixi öyrənilir.

Poetonimlərin tədqiqi rus və Avropa¹ dilçiliyindən başlayır. Rus dilçiliyində onomastik vahidlərin üslubi imkanları ilə bağlı ayrı-ayrı məqalə və monoqrafiyaların yazılması və dissertasiyaların müdafiə edilməsi² ilə yanaşı, həmin tədqiqatların əhatə dairəsi də genişlənmiş və koqnitiv dilçilik aspektinə keçmişdir. Ümumi türkologiyada poetonimlərin öyrənilməsinə münasibət fərqlidir. Tatar dilçiliyində poetik onomastika ən çox araşdırılan sahələrdəndir. Bunun əsası isə Q.F.Sattarovun³ məqaləsi ilə qoyulur. Bu məqalədən sonra

---

¹ *Niva W.* “No-names” in literature // *Names.* - 1964, vol.12, №2; *Maurer W.R.* Another view of literary onomastics // *Names.* - 1963, vol.2, №2; *Hanning R.W.* The uses of names in mediæval literature // *Names.* - 1966, vol.16, №4; *Hayward A.L.* The Dickens encyclopedia. – New York, 1924; *Pierce C.A.* The Dickens Dictionary. - Boston, 1872; *Philip A.J.* A Dickens dictionary. – London, 1928; *Gale R.L.* Plots and characters in the fiction and poetry of Edgar Alan Poe. – Hamden, 1970...

² Вах: *Зайцева К.Б.* Английская антропонимика и ее стилистическое использование.- Дисс...канд. филол. наук.– Одесса, 1979; *Фонякова О.И.* Имя собственное в художественном тексте.– Л., 1990; *Михайлов В.Н.* Специфика собственных имен в художественном тексте // Филол. науки. – 1987. - №6; *Карпенко Ю.А.* Имя собственное в художественной литературе // Филол. науки.– 1986. - №4; *Калашиников А.В.* Перевод значимых имен собственных. – Дисс. ... канд. филол. наук.- М., 2004...

³ *Саттаров Г.Ф.* Г.Ибраһимов әсәрләрендә исем-атамалар // Казан утлары. – 1993. – №6. – Б. 180–184.

S.S.Arslanovanın, A. P. Biktimerovanın, V. M. Qaripova - Xasanşına, R.X. Qarrapovanın və b. ardıcıl tədqiqatları tatar poetik onomastikasını aktual mövzulardan birinə çevirdi. Eyni fikirləri özbək dilçiliyində onomastikanın öyrənilməsi ilə bağlı söyləmək olar. Özbək poetik onomastikasının öyrənilməsində isə D. Abduraxmanov, X. Bektemirov, Z. Muxamedova və başqalarının rolunu qeyd etmək lazımdır.

Türk dilləri arasında onomastik sistemi geniş şəkildə öyrənilənlər sırasına başqırd dilçiləri də daxildir. Bu sahədə J.Ğ. Keyekbayevın, A.Ə. Kamalovun, P.Z. Şəkürovun, F.F. Xisametdinovun, M.F. Usmanovanın, Q.X. Boxarovanın, T.X. Kusimovanın, L.M. Xösəyevanın, N.A. İlasımovanın, P.Ə. Söleymanovanın və b. tədqiqatlarını nümunə göstərmək olar. Adları sadalanan tədqiqatçılar həm başqırd dilinin onomastikası, həm də başqırd poetik onomastikasının paralel şəkildə araşdırılması ilə məşğul olmuşlar.

Poetonimlərin öyrənilməsi türk dilçiliyində də tədqiqatçıların diqqət mərkəzindədir. Türk dilində onomastik vahidlərin öyrənilməsinə XX əsrin 50-ci illərindən başlanmış və yetərinə tədqiqatlar aparılmışdır. Sonrakı mərhələdə, daha dəqiq desək, XX əsrin 60-cı illərindən folklor nümunələrində antroponimlər türk dilçilərinin tədqiqat obyektinə çevrilir. Bu tədqiqatlarda əsas məqsəd insan obrazları vasitəsilə həmin nümunələrin yaranma tarixinin nə dərəcədə reallığa uyğun olub-olmadığını müəyyənləşdirmək idi. Türk poetik onomastikasından danışan zaman A.Erolun, O.Kıbarın, F.Sümerin, S.Türkmənin və b. adlarını da çəkmə bilərik. 80-ci illərdən türk dilçiliyində atalar sözlərində təkə insan adları deyil, yer adları da tədqiq olunmağa başlanır. A.E.Bozyiğit 1980-ci ildən atalar sözlərindəki yer adlarını tədqiq etməyə başlayır və bununla bağlı yazıları çap olunur. Bu gün türk onomastikasında folklor mətnlərindən gələn adlara xüsusi diqqət yetirilir. Tam poetik onomastika olmasa da, qismən də olsa, S.Sakaoğlunun, F.Türkmənin tədqiqatlarında türk dastan, nağıl, lətifə və şərqlərdə xüsusi isimlərin funksiyasına, istifadə məqamına və etimoloji xarakterinə də diqqət yetirilir.

Türk dillərində poetonimlərin araşdırılmasından danışan zaman D.M.Tokmaşevin¹ şor folkloru ilə bağlı apardığı tədqiqatları da qeyd etmək lazımdır. Üç fəsildən ibarət dissertasiya işində ilk dəfə olaraq şor qəhrəmanlıq dastanındakı antroponimlər ümümtürk antroponimləri ilə müqayisəli şəkildə linqvistik baxımdan araşdırılmışdır. Qazax dilində bu istiqamətdə aparılan araşdırmaları xüsusi qeyd etmək lazımdır. Belə ki, özbək, tatar, şor dillərində olduğu kimi qazax dilçiliyində də istər onomastikanın, istərsə də poetik

---

¹ *Токмашев, Д. М.* Антропонимы в шорском героическом эпосе: Сравнительно-исторический аспект. автореферата по ВАК 10.02.20, кандидат филологических наук. Новокузнецк 2005, 220 с.

onomastikanın tədqiqi çox geniş sahəni əhatə edir. O.O.Maxmudova, R.Y.Kaydarova, S.E.Kenesbayev, Y.D.Canuzakov, S.E.Espaeva, E.E.Kopilebk, Z.A.Axmetjanova, N.İ. Qaynullina, E.D. Suleymanova, P.S. Zuyeva, Q.V.Kim, V. Q. Mironova, K.K.Axmedyarov, Q.B.Madiyva və başqa bu kimi alimlər tanınmış qazax şair və yazıçılarının əsərlərinin poetik onomastikasını müxtəlif tərəflərdən araşdırmış və bu sahəyə yeni töhfələr vermişlər.

Qaqauz onomastikasının araşdırılması isə barmaqla sayılacaq qədər az olduğundan poetik onomastikaya maraq o qədər də çox olmamışdır. Qaqauzların onomastik sistemi, əsasən də antroponimləri haqqında ilk məlumat XIX əsrin sonlarında rus etnoqrafı V.A. Moşkov tərəfindən verilmişdir (1901). Uzun fasilədən sonra 1973-cü ildə Q.Qaydarjı “Qaqauz-rus-moldova dillərinin lüğəti”nin sonunda qaqauz soyadları və ləqəblərinin siyahısını təqdim edir, 1977-ci ildə tarixçi S.S.Kruqlu qaqauz adlarını tədqiq edir. 1989 – cu ildə isə qaqauz onomastikası haqqında ilk geniş əsər İ.V.Drona və S.S.Kruqlu tərəfindən təqdim edildi. Hər iki alimin birgə hazırladıqları “Müasir qaqauz toponimiyası və antroponimiyası” adlı kitab təsviri xarakter daşıyırdı. 1990-cı ildən başlayaraq isə qaqauz dilinin və mədəniyyətinin ardıcıl tədqiqatçısı G. Qərənfilin qaqauz, rus, Avropa və türk mətbuatında ardıcıl olaraq qaqauz onomastikası ilə bağlı məqalələri nəşr olunmağa başlanır. 2000-ci illərdən V. Malçaev qaqauz onomastikası ilə bağlı araşdırmaları genişləndirir. Poetik onomastika sahəsində L.S.Çimpoəşin elmi fəaliyyəti xüsusi qeyd edilməlidir. Belə ki, alim qaqauz folkloru ilə bağlı apardığı bütün tədqiqatlarında buradakı toponim və etnonimlərin məntədaxili funksiyasına az da olsa aydınlıq gətirmişdir. Təbii ki, bu sadalanan tədqiqat işləri zəngin qaqauz onomastikasını və poetonimlərini tam əhatə edə bilməz.

Türkmən onomastik sisteminin öyrənilməsi tarixi Sovet dönməinə təsadüf etdiyi və rus onomastikasıdan bəhrələndiyi üçün elmi cəhətdən mükəmməl hesab edilə bilər. Bu tədqiqatlarda türkmən yazıçılarının əsərlərinin onomastikası da təhlil edilmiş, onların həm etimologiyası, həm də üslubi ekspressivliyi araşdırılmışdır. Belə tədqiqatlarda biri M. Cumayevin “A.Kauşutovun “Perman” romanının janr özünəməxsusluğu”(1993) adlı namizədlik dissertasiyasını göstərmək olar. Tədqiqatçı romanın obrazlar silsiləsini təhlil edərək bu obrazların adlarının semantikasını açmaqla, məntədaxili və janra uyğun üslubi funksiyasını təhlil edir. Türkmən dilçiliyində müxtəlif onomastik vahidlərin məntədaxili funksiyasının təhlilindən danışan zaman Ş Xalmuxamedovun¹ doktorluq,

---

¹ Xalmuxammedov Ş. Turkmen xalk ertekilerinin cepencilik dəbi. Fil. İlimlərinin doktoru dien alımlık derejesini almak ycin yazılan dis. Avtoreferatı. Aşğabad 1993, 58 s.

A. Kerbabayevanın¹ namizədlik dissertasiyasında isə folklor və yazılı ədəbiyyatda mətn, üslub, onomastik vahid və s. problemlərə də toxunulmuş və elmi şərhlər verilmişdir.

Azərbaycan dilçiliyində onomastika sahəsi geniş şəkildə tədqiq edilsə də, əsrimizin 60-cı illərinə qədər onomastik vahidlərin poetik funksiyası tədqiqata cəlb olunmamışdır. 60- cı illərdən isə bu sahəyə maraq artmış, bir çox tanınmış dilçilərimiz (Ə.Dəmirçizadə, T.Hacıyev, Ə.Cavadov, R.Məhərrəmov, M.Adilov, A.Qurbanov, H.Mirzəyev, T.Əfəndiyeva, F.Xalqov, S.Abdullayeva, A. Paşayev, Ə.Tanrıverdiyev, Q.Mustafayeva, L.Piriyeva, F.Məmmədova və b.) Azərbaycan ədəbi dili və onun üslubiyatı problemlərindən bəhs edərkən bədii üslubda onomastik vahidlərin ekspresivliyi haqqında araşdırmalar aparmış və Azərbaycan onomalogiyası sisteminə layiqli töhfələr vermişlər. Qeyd edək ki, digər türk dilləri ilə müqayisədə keçmiş sovetlər birliyinə daxil olan ölkələrdən rus dilçiliyindən sonra, Azərbaycan dilçiliyində onomastik sistem linqvistik baxımdan çox geniş şəkildə araşdırılmışdır.

Birinci fəslin ikinci bölməsi **“Qaqauz şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinin dil və üslub xüsusiyyətlərinin tədqiqi”** adlanır. Burada qaqauz folkloru ilə bağlı yazılan tədqiqatlar dörd mərhələ üzrə nəzərdən keçirilir.

Birinci fəslin üçüncü bölməsi **“Türkmən şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinin dil və üslub xüsusiyyətlərinin tədqiqi”** adlanır. Burada bu günə qədər türkmən folklor mətnlərinin istər dil, istərsə də ədəbiyyat baxımından öyrənilməsi ilə bağlı yazılan tədqiqatlar təhlil olunur.

Birinci fəslin dördüncü bölməsi isə **“Türk şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinin dil və üslub xüsusiyyətlərinin tədqiqi”** tarixinin təhlilinə həsr edilmişdir. Bu bölmədə isə türk nağıl, lətifə və atalar sözləri ilə bağlı yazılan tədqiqatlar ayrı-ayrılıqda təhlil edilir.

Dissertasiyanın II fəslə **“Oğuz qrupu türk dillərinin nağıllarında onomastik vahidlərin linqvistik təhlili”** adlanır. Nağıl onomastikası digər folklor nümunələrinə nisbətən daha dayanaqlıdır. Bəzən bir nağıldakı ada bir dildəki başqa bir folklor nümunəsində və ya müxtəlif xalqlara məxsus folklor nümunələrində rast gəlik. Bu fəslin I bölməsi **“Nağıl mətnlərində onomastik vahid konsepti və onun kontekstual-diskursiv təhlili”** adlanır. Koqnitiv linqvistikanın əsas vahidi dildə leksəm kimi qəbul edilən konseptdir. Bir – biri ilə bəzi oxşarlıqlara malik olan leksəm və konsept, həm də fərqli cəhətlərə

---

¹ Кербабаяева А. "Роль фольклора в туркменском романе" Ашгабад 1994, автореф. Дисс. на соис. Уч. Степ. Кан. Фил. наук

malikdirlər. Belə ki, konsept özündə komponentləri (konseptual əlamətləri) və semaları (semantik əlamətləri) birləşdirən qatlara, ləksəm isə semantik əlamətləri birləşdirən semalara malikdir. Ona görə də, polisemantik söz müxtəlif qatlara malik konsept kimi qəbul edilir. Deməli, konsept linqvomədəni xüsusiyyətləri özündə əks etdirən bu və ya digər formada müəyyən etnomədəniyyət daşıyıcılarını xarakterizə edən semantik formalaşmadır.

Onomastik vahid konseptinin nüvəsini adlandırma təşkil edir və onun təhlili zamanı 2 üsuldən istifadə edilə bilər: diaxronik və sinxronik. Adın diaxronik təhlili konseptin kökündə qorunan incə mənanı üzə çıxarmağa kömək edir. Konseptin nüvəsində ilk gözə çarpan - onun konkret bir vahidin (canlı və ya cansız varlığın) adını ifadə etməsidir. Bu konseptual mənə həmişə onun daxilində yatır. Onomastik konsept – insanın ensiklopedik və dil biliklərinin onların (xüsusi adların) semantikasını müəyyənləşdirən, müəyyən biliklər çərçivəsində birmənalı şəkildə dərk olunmasını təmin edən, dayanaqlı və mühafizəkar struktura malik dil vahididir. Onomastik konseptlərin bədii mətndə dil vahidi kimi ifadə edilməsi üçün müxtəlif vasitələr mövcuddur. Çünki istənilən bir konsept dildə dil vahidləri vasitəsilə müxtəlif səviyyələrdə verballaşa bilər. Lakin bununla yanaşı transkripsiya, orfoepik, morfoloji, söz əmələgəlmə kimi vahid normalar da mövcuddur. Bədii mətndə bu normalar bu və ya digər formada gözlənilməlidir.

II fəslin II bölməsi **“Oğuz qrupu türk dillərinin nağıllarında antroponimlər”** adlanır. Bədii mətndə antroponimik vahid konsepti 2 yolla açıla bilər: I yol – konseptdən mətnə doğru; II yol – mətndən konseptə doğru. Yolların fərqli olmasına baxmayaraq nəticə eyni olacaq.

Antroponimik konsept insanların həyatında xüsusi mövqeyə malikdir. O, insanların milli mədəniyyəti, milli xarakteri, xalqın davranışı, mentaliteti ilə sıx bağlıdır və bu səbəbdən də istənilən bir xalqın hərəkət nöqtəsi kimi dərk edilə bilər ki, onunla iki istiqamətdə getmək olar: I – bir xalqın konsept sferasını öyrənmək və mənəvi mədəniyyəti əks etdirən konseptin təhlili yolu ilə onun milli özünəməxsusluqlarının aşkarlanması; II – konseptin daxili quruluşunun təhlili, yəni qatlarının təhlili istiqamətində. Bədii mətndə antroponimik konsept bu istiqamətlərin hər birini özünəməxsus formada, qrup üslubundan asılı olaraq antroponim – obraz – mövzu əlaqəsində əks etdirir.

Nağıllarda antroponim konseptinin istər real, istərsə də uydurma formalarının obraz və mövzu ilə aşağıdakı əlaqə formaları mövcuddur: 1. *Antroponim və qəhrəman bir – birini tamamlayır*, onlar arasında təzad yoxdur; 2. *Antroponim və obraz əlaqəsi simvolik xarakter daşıyır*; 3. *Qəhrəmanın adı (antroponim) mühitlə toqquşur və ona qalib gəlir*; 4. *Antroponim və qəhrəman*

bir – birinə ziddir, onlar arasında çox böyük təzad var; 5. Antroponim obrazla toqquşur və obraz “əzilir”, məğlub və ya məhv olur; 6. Antroponim obrazı tam təqdim edə bilmir; 7. Antroponim və obraz – mücərrəd anlayış əlaqəsi yaranır; 8. Tarixi şəxsiyyət – obraz – antroponim əlaqəsi; 9. “0”(sıfır) antroponim və obraz əlaqəsi; 10. Antroponim mövzuya uyğun gəlir; 11. Antroponim mövzuya uyğun gəlmir. Folklor mətnlərində bu hal müşahidə edilmir. Səbəbi isə xalq düşüncəsinin zamanla paralel inkişaf etməsindədir.

Mətn daxilində onomastik vahidin semantik sahəsi bir neçə təbəqədən ibarətdir: konseptual (fəlsəfi, dünyəvi anlamlı), denotativ (ad vasitəsilə ötürülən məlumat) və emotiv (yüksək dərəcədə emosionallıq yaratma). Bu qütblər adın müstəqil kateqoriya olmasından irəli gələrək yaranır ki, onlar da adların nağıllardakı funksiyasını təhlil etməyə imkan verir. Bu zaman mətn adın məna interpretasiyası üçün açar mövqeyində çıxış edir. Nağıl mətninin ümumi məzmununa söykənərək (mətn vasitəsilə çatdırılacaq məlumatın səviyyəsindən asılı olaraq) adın eksplisit və ya implisit mənasını açmaq mümkündür. Onomastik vahidin semantik sahəsinin denotativ qütbü hadisə xarakterlidir. Yəni nağılda təqdim edilən mifoloji təsəvvürlərin daha inandırıcı çatdırılması üçün ad özünün semantik sahəsinin denotativ qütübünə keçir. Bu əlaməti bir neçə modeldə müşahidə etmək olar: 1. Reallığın konkret, mövcud olan onomastik vahid (real) vasitəsilə əldə edilməsi; 2. Mifoloji təsəvvürlərin real onomastik vahidlə ifadə olunması. Bu zaman onomastik vahid mifopoetik sahənin əsas elementinə çevrilir; 3. Reallığın uydurulmuş, mifoloji onomastik vahidlə ifadəsi; 4. Mifoloji təsəvvürlərin uydurulmuş onomastik vahidlə ifadəsi.

Modellərə diqqət yetirsək görərik ki, nağıllarda hər bir model çərçivəsində zaman və ad kateqoriyaları qarşı-qarşıya dayanır: I modeldə zaman və ad kateqoriyaları bir-birini izləyir; II modeldə ad zaman kateqoriyasının sərhədlərini genişləndirir, daha dəqiq desək dağıdır; III modeldə onomastik vahid kateqoriyası zaman kateqoriyasının sərhədlərindən kənara çıxır; IV modeldə isə nə zaman, nə də ad kateqoriyalarının sərhəddi olmur.

Denotativ qütbdən keçən onomastik vahidlərin bir çoxu emotiv qütbə keçə bilirlər. Bu halda isə onomastik vahidin ekspressiv imkanları daha da genişlənir. Folklor nümunələrindən bir qrupunda – atalar sözlərində biz bu halın daha qabarıq şəkildə ifadə olunduğunu, yəni əgər denotativ qütbdə adın semantik sahəsinin genişlənməsi üçün bəzən bütöv bir mətn lazım olursa da, emotiv qütbdə ad metaforik və ya frazeoloji birləşmənin tərkib hissəsinə çevrilərək böyük mənalara ifadə edə bilər.

Türk sehirli xalq nağıllarında poetonimlərin bütün sistemi özlüyündə mənşəyinə və fərqli tarixi dövrlərə aid olan semantik tutumuna görə çox

müxtəlif olan mürəkkəb bir konqlomerat təşkil edir. Burada arxaik formalar real məzmunla yüklənir, antroponimlərin ləqəb formaları isə öz semantik strukturunda mürəkkəbləşmə tendesiyasına meyillidirlər, belə ki, denotativ mənaya qiymətləndirmə və ya xarakterizə etmə mənası əlavə olur. Məsələn: “Qorxaq Osman Ağa” adlı türk xalq nağılında Osman arvadından qorxdığı üçün “*Qorxaq*” ləqəbini almışdır. Lakin bəkməz dərisinin üzərindəki milçəklərin qırxını öldürdükdən sonra özünə taxtadan qılınc düzəldib üzərinə “*Dəli Osman*” yazdırır. Reallığın içərisində sehr meydana gəlir. Dİvlərlə qarşılaşan Osman daşdan yağ çıxarır və divlər bundan qorxub öz yaşadıkları yerləri tərk edib gedirlər.

Türk xalqlarının da folklor nağıllarının spesifik xüsusiyyətlərindən biri onların ayrıca bir əsər yox, bir kompleks təşkil edən folklor nümunələrinin tərkib hissəsi olmasıdır. Məhz bu kompleksin sərhədləri daxilində adlar hərəkətdə olur və asanlıqla bir əsərdən digərinə keçirlər. Bu halla biz böyük bir kompleks təşkil edən “Kələğlan” nağıllarında görürük. “Kələğlan” – Azərbaycan dilində “keçəl oğlan” və ya sadəcə “Keçəl”dir. Obraz keçəl doğulduğu üçün ona belə ad verilmişdir. Əslində bu ləqəbdir. Lakin türk dillərində bu obrazın ayrı bir adı yoxdur. Bu obrazın müxtəlif türk dillərində nağıllardakı təqdimatları da fərqlidir. Türk nağıllarında iki Kələğlan tipi var və bu tiplərin nağıllardakı fərqli xüsusiyyətləri eyni bir adın müxtəlif üslubi funksiyalar daşmasına da təsir edir: I.Uydurma Kələğlan: II. Əsl Kələğlan (Kəlli Kələğlan).

Göründüyü kimi, türk xalqlarının folklor nümunələri və bu sırada nağıllar – xüsusi adların xüsusi fəaliyyət sferasıdır. Xüsusi isim bədii əsərin elementlərindən biri və obrazın yaradılması üçün əsas vasitələrdən biri kimi bədii mətnə gizlənən müxtəlif fikirlərin ifadə olunmasında böyük rol oynayır.

Oğuz qrupu türk dilli xalqlardan biri olan qaqauzların nağılları da çox zəngin onomastik sistemə malikdir və bu sistem antroponim, zoonim və mifonimlər olmaqla üç qrupa bölünür. Qaqauzlar oğuz qrupuna daxil olan türklərdən biri olmalarına baxmayaraq, onların antroponimik sistemi çox fərqlidir. Burada həm yunana (Vasiliy, Stepan, Anatoliy, Aleksandr, Vasilisa, Sofya, İrina, Varvara və s.), qədim yəhudi (Mariya, İlya, Semen, Anna, İvanna və s.), poma (Domna, Konstantin), az hallarda rus (Nadejda, Vera, Lyubov, Vladimir) və bolqar (Marina, Neda və s.) mənşəlidirlər. Qaqauz nağıllarında Keçəl daha çox Kelçe, Dazlak adları ilə tanınır. Kosa isə Keçəldən fərqli olaraq mənfi obraz kimi təqdim edilir və həmişə gülüş obyektinə çevrilir.

Qaqauz nağıllarında onların adqoyma ənənələri də öz əksini tapmışdır. Tədqiq etdiyimiz xalqların nağıllarında nəzir-niyazla doğulan uşaqlara obanın ağsaqqalı ad qoyursa da, qaqauz nağıllarında adı Allah Papu (Allah Baba)

verir. O, ad verməzsə, uşaq tilsimə düşüb ölər. Verilən adlar quruluşuna və semantikasına görə çox fərqlidir. Məsələn: “Bizim Büzüklü Karaçor” qaqauz nağılında qız uşağına Zuyra-hanum, oğlan uşağına Tahir, ərəb nökrəin uşağına isə Bizim Büzüklü Karaçor adı verilir. Gördüyümüz kimi, sonuncu cümlə tipli addır. Karaçor – şəxs adı, Büzüklü – ləqəb, Bizim – həm ləqəb, həm də işarəedici sözdür. Və yaxud da “Deli Markukesici” qaqauz nağılında isə nağılın baş obrazının adı Markudur, nağılda həm Dəli, həm də Kəsici (Başkəsən) ləqəbi ilə tanınır. Hər iki ləqəb birlikdə işlənir.

Və yaxud da “*Nägu-Sarak*” nağılının qəhrəmanı nağıla Nägu-Sarak adı ilə daxil olursa da, nağıldan “*Nägu-voyvoda*” adı ilə çıxır. Adı ona verən ağıllı xoruz olur. Həm ad, həm də ləqəblə tanınan qaqauz nağıl qəhrəmanlarından biri də *Kül Pepeleşkadır*. O, küllükdə oynadığı üçün “*Kül*” ləqəbini almışdır. Şəxs adının etimologiyasına baxsaq adın “pepel” rus sözündən yarandığını görürük. Mənası “kül” deməkdir, “eşka” isə qaqauz dilində əzizləmə mənasında adların sonun artırılan hissəkdir. Bəs belə bir ada yenidən eyni mənanı ifadə edən türk mənşəli sözün ləqəb kimi əlavə edilməsində məqsəd nədir? Məsələ ondadır ki, verilən ləqəb bir tərəfdən hiperbola mövqeyində durursa da, digər tərəfdən də kiçik bir adamın böyük işlər görə biləcəyinə sübut kimi çıxış edir.

Bütün türk nağıllarında olduğu kimi, qaqauz nağıllarında da uydurma adlar vardır. Belə adlara biz “*Ayı qulaqlı*” qaqauz nağılında rast gəlirik. Bu nağılda biz *Ağac-Qıran*, *Ayı Qulaq*, *Gürgeç-Qıvradan* üç antroponim var ki, onların üçü də uydurmadır. Ağac-Qıranın işi ağac qırmaqdır. Obraz özünü təqdim edən zaman deyir: “Adım Ağac-Qırandır, peşəm də ağac qırmaqdır”.

Qaqauz nağıllarının antroponimik sahəsinin təhlili göstərdi ki, bu sahə çox zəngindir. Burada biz həm real, həm də uydurma antroponimlərlə, həm şəxs adları, həm də ləqəblərlə qarşılaşırıq. Bu adlar həm mətdaxili üslubi funksiyasına görə, həm də üslubi-etimologiyasına görə fərqlənirlər.

Oğuz qrupu türk xalqlarından biri olan türkmənlər də çox zəngin folklor malikidir və bu folklor nümunələrinin arasında nağıllar özəl bir mövqe tutur. Onlar türkmənlərin bütün özəlliklərini və əsasən də mədəniyyətini, etnik xüsusiyyətlərini özündə qorumaqla yanaşı, yenilikləri də özündə əks etdirmək və gələcək nəsillərə ötürmək xüsusiyyətini də qoruyub saxlamışlar. Tədqiqat üçün seçilən nağıllar müxtəlif mövzuları əks etdirməklə yanaşı zəngin onomastik sahədə malikdirlər:

Türkmən nağıllarının əsas qəhrəmanlarından biri Aldar Kosadır. Qeyd edək ki, bu antroponim Kosa formasında Azərbaycan və türk nağıllarında da qarşımıza çıxır. Aldar Kosa antroponimi oxucunu və ya dinləyicini növbəti biclik haqqında söhbət gedəcəyinə xəbərdar edir. Nağıllarda ona ad qoymanın səbəbi də belə açıqlanır ki, “Aldar” – xalqın keşiyini çəkən, onun qoruyucusu,

Kosa isə üzündən tük çıxmadığı üçün sonradan verilən ləqəbdir. Aldar antroponimi Azərbaycan dilində eyni məzmunlu Eldar antroponimi ilə üst-üstə düşür. Bütün bu deyilənlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, üslubi-koqnitiv baxımdan ad məzmunla tam uyğundur.

Türkmən nağıllarındakı antroponimlər özünəməxsusluğu ilə fərqlənsələr də, adqoyma ənənələrinə görə bir türk xalqı kimi ortaqlığı qoruyub saxlaya bilmişdir. Məsələn: “Hallı” nağılında atası nağılın qəhrəmanına “Onuñ halı bolandan soñ, adına Hallı goyupdırlar”. “Esen Sahı” adlı nağılda isə “*Gadım zamanlarda Esen atlı bir yigit bar eken. Ol sahlıkda Hatam Tayça bar eken. Bir zada mätäç bolup gapısından gelen adamı boş goybermez eken. Şonuñ üçinem onuñ adını Esen sahi diyip tutar ekenler*”; elə həmin nağılda “*Dokuz ay, dokuz günü doldurıp, Esen sahinuñ ayalı ekiz çağa doğrupdır. Olarıñ biri oğul, biri gızmuş. Ayal äriniñ vesyetini tutup, oğluna Dat, gızına Bidat diyen at goyupdır*”;

Türkmən adqoyması üçün xarakterik olan formalardan biri də antroponimin sonuna “can” sözünün artırılmasıdır. Türkmən adqoymasında bu söz “əziz” sözünün ifadə etdiyi mənada işlənir və əsasən də ailədə sonbeşik və yaxud da çox bacının bir qardaşı olan oğlan uşaqlarının adlarının sonuna əlavə edilir. Məsələn: *Mehmetcan*.

Türkmən nağıllarının antroponimik sahəsinin təhlili burada “*Tanrı*”, “*Huda*”, “*Alla*” sözü ilə bağlı adların da olduğunu göstərdi. Bu adlar bu gün də türkmən adqoyma sistemində fəaldırlar və ancaq oğlanlara verilir: *Tanrıverən, Tanrıqulu, Tanrımuhamməd, Hudaıverdi, Hudaıguly, Hudaıly, Hudaınazar, Hudaınur, Hudaışükür, Allabay, Allaverən, Allaguly, Alladurdy*. Bu adlarda türkmənlərdə kişilərə, az hallarda qadınlara verilir və bu gündə ad sistemində qalmaqdadır.

Türkmən antroponimik sistemində “Käbe”, “oğul” sözləri ilə formalaşan adlar da mövcuddur: *Käbe* (qız adı), *Käbebay* (oğlan adı), *Käbegül* (qız adı), *Käbiş* (qız və oğlan adı), *Ogulbibi, Ogulbike, Ogultäç, Ogulgül, Ogulsona, Ogulnäz, Ogulaı, Ogulgözel, Ogulnabat, Ogulbahar, Ogulkeyik*(qız adı). Bu antroponimlərə biz tədqiq edilən dillərin heç birində rast gəlmirik.

Bədii nominativ kimi folklor nümunələrindəki ad – müəyyən bir informasiyanın kodlaşdırılmasıdır. Bu zaman dərkolunma aşağıdakı mərhələlərə bölünəcək – “məlumatın alınması, kodun seçilməsi, mətnin və kodun qarşılaşdırılaraq müqayisə edilməsi” və təqdim edilən məlumatda sistemli elementlər müəyyənləşdirilir ki, məhz onlar mənə daşıyıcıları hesab edilir. Bizim fikrimizcə bu elementlər aşağıdakılardır: I – adın məntiqi mənasına, lüğəvi mənasına, obrazın mövqeyinə, həmçinin adı özündə əks etdirən əsərin hansı ictimai mühitdə, hansı cəmiyyətdə və onun hansı təbəqəyə

mənsub üzvü tərəfindən yaradıldığına diqqət yetirmək lazımdır; II – folklor nümunəsində obrazın portretinin verilməsi üçün yaradılan kontekst və ya mikrokontekstdə istifadə edilən sözlərin leksik-semantik mənasına diqqət yetirmək lazımdır. Bu məntiqi mənalar obrazın xarici və psixoloji portretini yaratmış olur.

II fəslin III bölməsi **“Oğuz qrupu türk dillərinin nağıllarında toponimlər”** adlanır. Nağılların leksik zənginliyini təmin edən digər mənbə toponimlərdir. Nağıllarda real və bədii (uydurma) toponimlərin zəngin nümunələrinə rast gəlmək olar. Türk xalqlarının nağıllarını nəzərdən keçirdikdə buradakı yer adlarının tam yarısının xalqın öz dünya görüşünə, inanc və təsəvvürlərinə uyğun şəkildə uydurulmuş, fantastik məzmunlu adların təşkil etdiyini görürük (*Qırxlar dağı, Gerge şəhəri, Ağ şəhər, Qara şəhər, Harran şəhəri, Divlər ölkəsi, Pərilər ölkəsi, Qaf dağı* və s.).

Türk xalqlarının nağıllarında işlənən toponimlər aşağıdakı üslubi məqamlarda çıxış edir:

1. Toponimlərin mənası konkretidir. Nağıllarda belə toponimlərin işlənməsi bir tərəfdən onların qədim tarixə malik olduqlarını göstərsə də, digər tərəfdən isə onların hər biri konkret üslubi məqsədə xidmət edir: a) Toponim uzaqda yerləşmələrinə baxmayaraq yaxın bir məntəqə kimi təqdim edilirlər ki, bu da həmin ərazilərin çox gediş-gəlişli olduqlarını göstərir; b) toponimlərin mənası abstraktdır, yəni real və ya uydurma toponimin işləndiyindən asılı olmayaraq onun mənası “uzaq yer” deməkdir və onların təqdimatında nağıl motivləri o qədər fəal olur ki, onların konkretliyi arxa plana keçir. Oxucuda elə bir təsəvvür yaranır ki, guya hansısa bir uydurulmuş, qeyri-real bir ərazidir. Məsələn: *“Yeddi dağ”*; c) Azərbaycan və türkmən nağılları ilə türk nağıllarının toponimlərin istifadəsində müşahidə edilən fərqli cəhət ikincilərdə Rum, Hindistan, Firəng, Çin kimi yad ölkələrinin adlarının əvəzində məhz Türkiyə ərazisini əhatə edən toponimlərdən istifadə edilməsidir. Məsələn: Azərbaycan və türkmən nağıllarında bir çox yemək və ədava məhsulları Hindistandan gətirildiyi halda, türk nağıllarında onlar İstanbul, İzmir və Malatyadan gətirilir: *“Qadının fəndi”* türk nağılında kişi arvadının istədiyi məlzəməni tapmaq üçün İzmirə gedir.

2. Toponim uydurmadır, qeyri realdır: Cinni dərə, Deryayi-Kərəm, Bənidaş şəhəri, Bilbis şəhəri, Qaf dağı, Gülistani-İrəm və s. Türk nağıllarında və ümumilikdə folklorunda adı çəkilən dağlardan biri də Meçin və ya Maçin dağıdır (*“Nəydim, nə oldum, nə olacağım”* nağılında oğlan qızı öldürmək üçün Meçin Dağına götürür). Azərbaycan nağıllarında biz bu toponimə Cini-Maçin formasında rast gəlirik. İlk baxışda Çin toponimi Maçin dağlarının harada yerləşməsinə bir işarədir. Halbuki dünyanın müasir coğrafi xəritəsinə görə

Maçın dağ silsiləsi Rumınyaya ərazisində yerləşir. Deməli, “Çini-Maçın” uzaq yer mənasında, nə isə qiymətli və çox dəyərli subyekt və obyektlərin gəldiyi yer mənasında, türk nağıllarında isə çox uzaq, gedər-gəlməz bir yer mənasında işlədilir.

Azərbaycan nağıllarında ən çox təsadüf olunan toponimlərdən biri də “Məmmədnəsir tını”dır. Bu ad müxtəlif nağıllarda müxtəlif formalarda işlənir. Məsələn: Günlərin bir günündə, Məmmədnəsir tinində, biri var idi, biri yox idi...; Günlərin bir günündə, Məmmədnəsir tinində, göy ilanın belində, biri var idi, biri yoxudu, bir padşah var idi... Əgər nümunələrə diqqət yetirsək, burada bir qeyri-müəyyənlik olduğunu görürük. Məmmədnəsir antroponiminə “Bir həsir, bir Məmmədnəsir” deyimində də təsadüf edilir. Əslində bu deyimdə də antroponim qeyri-müəyyəndir. Daha dəqiq desək, antroponim ümumiyyə əld edilərək işlədilir. Deməli, toponimdə ümumiləşdirilmiş yer məzmununda işlədilir və burada konkret bir yer yoxdur.

Azərbaycan, Türk və Qaqauz nağıllarının toponimikası ilə müqayisə etsək maraqlı bir mənzərə ilə qarşılaşırıq. Belə ki, digər türk xalqlarının nağıllarında qəhrəmanlar dünyanın hər yerini gəzib, dolana bilirlər (Rum eli, Çinu-Maçın, Hindistan və s.). Türkmən nağıllarında isə hadisələr əsasən türkmənlərin yaşadıkları əraziləri əhatə edir: Buxara, Xorasan, Mərv və s. Azərbaycan və türk nağıllarında qəhrəmanlar elm, bilik və savad axtarışında bu yerlərə üz tuturlarsa da, türkmən nağıllarında qəhrəmanlar bu şəhərlərdə doğulur, öz həyatlarını yaşayır, var -dövlət, həqiqət axtarışında başqa ölkələrə səfər edirlər.

II fəslin IV bölməsi **“Oğuz qrupu türk dillərinin nağıllarında zoonimlər”** adlanır. Nağıl poetonimləri sırasına zoonimlər (Qarafatma, Tıq-tıq xanım – dozanqurdunun adı, Şəngülüm, Şüngülüm, Məngülüm – keçə balalarının adı, Zümrüdanka quşu – qəhrəmanı yeraltı, qaranlıq, sehirlidünyadan işıqlı dünyaya gətirən quş) də keçə bilir ki, bununla da onlar tək cə diferensasiya funksiyasını deyil, həm də bədii funksiya yerinə yetirmiş olurlar. Nağıllarımızdakı zoonimlər nağıl mətnlərinin tərkibində xüsusi üslubi imkanlara malikdirlər. Azərbaycan nağıllarında zoonimlər, əsasən nağıl qəhrəmanlarının köməkçiləri olduqları üçün müsbət üslubi çalarda, türk nağıllarında isə həm müsbət, həm də mənfi çalarda işlənirlər.

Qaqauz nağıl obrazları arasında heyvanlar xüsusi yer tutur. Bu obrazlarda həm xalqın mifoloji təsəvvürləri, həm təbiət haqqında bilikləri, həm də ümumilikdə dünya haqqında təsəvvürləri birləşir. Məsələn: Marivka adlı qoyun, Kotaran və Mir-Miri adlı pişiklər. Marivka zoonimi Mariya antroponiminin təhrifi nəticəsində, Kotaran zoonimi rus dilində olan “kot” zooterminə müəyyən hissəciyin artırılması nəticəsində, Mir-Miri zoonimi isə səstəqlidi sözdən formalaşmışdır.

“Oğuz qrupu türk dillərinin nağıllarında mifonimlər” adlı V bölmədə isə Azərbaycan, türk, türkmən və qaqauz nağıllarının mifonimləri üslubilingvistik təhlilə cəlb edilir. Türkün mifik təfəkkürünün məhsulu olan mifonimlərə mifoantroponimlər, mifotoponimlər, mifozoonimlər, mifofitonimlər, mifopersonimlər, habelə teonimlər daxildir. Azərbaycan nağıllarında Qahqah Xanım, Kaşkaş Pəhlivan, Əşəş Div, Bili-Bilgeyis xanım, Qırx Qönçə, Nar qızı Nardan xanım, Oxay, Axvay, Şəmsi Qəmə, Göy Muncux və b. mifonimləri nümunə göstərmək olar ki, təkcə antroponimlərin özləri xalqın mifik təsəvvürlərinin zənginliyindən xəbər verir. Azərbaycan nağıllarında rast gəlinən mifonimlər arasında mifofitonimlərin də özünəməxsus yeri vardır. Bu, əsasən dil açıb danışan bitkilərdir. Məsələn: “Tapdığın nağılı”nda möcüzəli Xəbər ağacı hər şeyi görür, hər şeydən xəbərdardır və baş vermiş hadisələri Şəms xanıma danışır; “Yetim İbrahim” nağılında isə Səməngül çiçəyi torpaqda bitmir, divin dustaq etdiyi qızın burnundan axan qandan əmələ gəlir (səmən fars dilində “yasəmən ağacına və gülü”nə deyilir).

Əgər bütün türk xalqlarını mifonimlər baxımdan müqayisə etmiş olsaq, türk xalq nağılları birinci yerdə duracaq (Baxtiyar, Hoptiyar, Pendir Tuluğu, Arap, Atəş, Alov, Rəri qız, Qoca qarı, Yağ Küpü, Bal Küpü və b.). Onlar obrazdan asılı olaraq həm müsbət, həm də mənfi xarakterdədirlər. Qəhrəmana yardım məqsədi ilə yaradılan müsbət mifonimlər daha çoxdur və maraqlı üslubi çalarla mətn daxilində hərəkət edə bilirlər. Türk nağılları üçün xarakterik olan mifonimlərdən biri qılıncdan çıxan Arap (“Qismətimi axtarıram” türk nağılı) adlı on divdir. Türkmən nağıllarında olduğu kimi, türk nağıllarında da bir çox divlər adları ilə təqdim edilirlər. Belə mifonimlərdən biri Pendir Tuluğu (“Pendir tuluğu” türk nağılı) adıdır. O, gözəl bir oğlandır və insanlara kömək edir. Belə ad almasına səbəb, pendir tuluğuna çevrilib dığırlanması və insanlarla danışmasıdır. Türk nağıllarının mifoloji obrazlarından biri də Atəşdir. Onun sehrli gücü dünyada bütün dilsiz canlıların ona təbə olmasıdır. “Qismətimi axtarıram” türk nağılında isə biz Atəşlə yanazı Alov adlı mifonimlə də qarşılaşırıq. O, mağarada yaşayır və yerin altında nələr olduğunu bilir.

Qaqauz nağılları çox zəngin mifonim təbəqəsinə malikdir ki, bunlar arasında Rusali adı ilə tanınan su pərilərxüsusi yer tutur. Rusali Slavyanlarda suda yaşayan yarı insan, yarı balıq olan varlıqlardır, qaqauzlarda isə üzümlük, bağ-bağça olan yerlərdə yaşayırlar.

Qaqauz nağıllarının digər bir mifoloji obrazı Arabdır. İlk baxışda Arabın ərəb olduğu mülahizəsi söylənilə bilər. Lakin qaqauz nağıllarında Arab deyən zaman sehrli qüvvədən söhbət gedir. O, üzünün sahibinə təbedir və onun əmlərinə, istək və arzularına təbedir. Bu varlıqla biz “Qismətimi axtarıram”

adlı türk nağılında da qarşılaşırıq. Burada *Arap* adlı on div şahzadə *Acara* atası tərəfindən bağışlanan qılıncdan çıxır. Burada da sehirlil obraz nağıl qəhrəmanına kömək etmək üçün yaradılmışdır. Bizcə bu oxşarlıq və ya yaxınlıq təsadüfi deyil. *Arap* türk sehirlil dünyasının konseptual ifadəsidir.

Qaqauz nağıllarında digər maraqlı mifoloji varlıq isə *Obur* (*Hobur*)dur. *Obur* günahkar bir adamın öləndən sonra məzarda yaşayan bir heyvana çevrilmiş obrazıdır. O, gecələr məzardan çıxaraq pisliklər və xəstəliklər yaymaqla məşğul olur. Maraqlıdır ki, xristianların rəvayət və əfsanələrində “*Oboraten*” adı ilə tanınan obrazla onun çox yaxınlığı var və bu, tamamilə mümkündür. Bizim fikrimizcə, bu elə xristianlıqdan, slavyan xalqlarının nağıllarından gələn bir obrazdır. Qeyd edək ki, “*oboraten*” sözünün türk mənşəli olduğunu söyləmək çətindir, çünki türk xalqlarının nə islama qədərki, nə də islamdan sonrakı inanclarında insanın öləndən sonra pis heyvana çevrilməsi inancı olmamışdır. Bu mülahizə öncə buddizimdə, sonra isə xristianlıqda yaranan mülahizədir. Amma şamanizmin qorunduğu *Altay* türklərində heyvanların insanları qoruması və hər bir heyvanın ruhunun bir insanı seçməsi, onu ölənə qədər qoruması və insan öləndən sonra ruhunun həmin heyvana keçərək ailəsinə qayıtması mülahizəsi mövcuddur. “*Qaqauzalarda* ölən adamın *Obura* çevrilməməsi üçün papaz qəbirin dörd tərəfinə xaç işarələri çəkir, öləndən sonra dirilib, *Obura* çevrilməməsi üçün ölünün yaxasına mix taxar”. Azərbaycan nağıllarında biz bu mifonimə paralel dayanan *Kaftarkislə* qarşılaşırıq. Mətnə görə, *Kaftarkis* adamdan dönmədir, gecələr qəbiristanlığa gəlir və təzə qəbirləri eşib, ölümləri çıxardıb aparır. Bu obrazın adı “*Ağbaba folkloru*”unda *Kaftarküştü* kimi verilib. *Kaftarküştü* rastlaşdığı adamın dalına hoppanaraq onu qorxudar, sonra isə özündən gedən adamı qəbiristanlığa gətirib başdaşına söykəyərək içalatını çıxardıb yeyər. O, işıqdan və dəmirdən qorxur. Qeyd edək ki, qaqauz nağıllarında bu sadalanan mənfi obrazların heç biri müsbət ekspressiv çalarlıqda təqdim edilmirlər.

Türkmən nağıllarındakı mifoloji obrazlar olan *Divlərin* çoxu şəkillərini dəyişib, müxtəlif cildlərə girə bilirlər. Onların yaşadıkları məkanlar da mifoloji xarakterdədirlər. *Divin* mifoloji xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən türkmən nağıllarından biri “*Qaraca Bahadır*”, “*Məmmədcan*”, “*Bir adamın üç qızı*”, “*Ovcu*” türkmən nağıllarında görürük.

At – türk dünyasında güc, şərəf, zəka, hörmət, ucalıq, enerji, xeyirxahlıq, ağıl və murad rəmzləridir. Su – müqəddəsdir və türkmən nağıllarında suyun müqəddəsliyi ilə atın mifoloji koqnisiyası birləşərək “*Tulpar*” – “*Suatı*” simasında təqdim edilir (“*Qoçqarqulu* və onun atı”, “*Məmməd*” türkmən nağılında). Türkmən nağıllarında biz sehirlil quşla rastlaşırıq ki, bunun da adı *Bülbülgöyədir*. “*Məhmətcan*” türkmən nağılında *Məhmətcan* bu quşu

axtarmağa gedir. “Bu quşu tutmaq üçün Simurq quşundan kömək istəyən Məhmətcana məlum olur ki, Bülbülgöyə Divlərin quşudur”. Ümumilikdə türkmən nağıllarının onomastik sahəsini təhlil etməklə belə nəticəyə gəldik ki, bütün türk dilli xalqların nağıllarında rastlaşdığımız sehirli heyvan obrazları bu nağıllarda da mövcuddur. Lakin onların aktivliyi baxımından fərqlər müşahidə edilir.

III fəsil **“Oğuz qrupu türk dillərinin lətifələrində onomastik vahidlərin linqvistik təhlili”** adlanır. Fəsil 5 bölmədən ibarətdir. **“Lətifə mətnləri və onomastik vahidlər”** adlanan I bölmədə lətifə mətnləri ilə onomastik vahid əlaqəsi təhlil edilir. Lətifələrdə onomastik vahidlərin stereotip kimi istifadəsinin izahı müxtəlif xalqların milli dünya mənzərəsini təqdim etmə formalarının təsvirini verməyə imkan verir. Digər folklor nümunələri kimi lətifələr də məzmunlarına görə ətraf ələmə həm müsbət, həm də mənfi münasibəti əks etdirirlər. Lətifələrdə onomastik vahidlər 3 istiqamətdə nəzərdən keçirilir: 1. Mənfi münasibətin və ya çalarların ifadə olumasında onomastik vahidlərin rolunu müəyyənləşdirmək; 2. Müsbət çalarların ifadə olunmasında onomastik vahidlərin rolunu müəyyənləşdirmək; 3. Qohum dillərin lətifələrində onomastik vahidlərin oxşar və fərqli çalarlarını müəyyənləşdirmək.

Oğuz qrupu türk xalqlarının lətifələrindəki antroponimləri belə qruplaşdırmaq olar: uydurulmuş nağıl qəhrəmanlarının adları, tarixi şəxsiyyətlərin adları, tarixin inkişafında xüsusi bir rol oynamayan, sadəcə regional baxımdan müəyyən xüsusiyyətləri ilə, başlarına gələn qəribə hadisələrlə tanınan şəxslərin adları və hansısa bir regionun adamlarının xarakterini ümumiləşdirmək məqsədilə uydurulmuş adlar.

III fəslin II bölməsi **“Oğuz qrupu türk dillərinin lətifələrinin onomastik sahəsi”** adlanır. Lətifələrin əsas məzmunu satira olduğu üçün burada istifadə edilən onomastik vahidlərlə satiranın ifadəsi müəyyən linqvistik prinsiplərə söykənir. Məhz bu linqvistik prinsiplər dil vahidlərinin lətifə daxilində hansı üslubi çalarlıq ifadə edəcəyini müəyyənləşdirir. Digər tərəfdən isə linqvistik prinsiplər mətnin qurulmasının mexanizmini təmin edir. Onları ayrı-ayrılıqda nəzərdən keçirək: I prinsip – köçürmədir. Bu zaman bir obyektə məxsus olan əlamətlər başqa birisinə köçürülür. Bu obyektlərin məntiqi cəhətdən bir-biri ilə əlaqəsi olmur, onlar sadəcə bir-birlərinə uyğunlaşdırılır; II prinsip – üçüncünün istisnasıdır. Bu zaman iki subyektdən biri real, ikincisi isə uydurmadır və üçüncü mətndə iştirak etmir; III prinsip – kommutativlikdir. Bu zaman adın aid olduğu obyekt qəsdən dəyişdirilir, bəzən buna söz oyunu da deyilir; IV prinsip – assosiativlikdir. Mövcud olan adlar mənə baxımından bir-birinə yaxın olurlar; V prinsip – distributivlikdir. Bu zaman sözlərin

yerdəyişməsi baş verir. Yəni bir subyektə məxsus olan vəzifələr başqa bir subyektə köçürülür; VI prinsip – ikimənalılıqdır. Bu prinsipin əsasında kalambur dayanır.

Alim qaqaüz lətifələrinin qəhrəmanları haqqında danışan zaman isə Nəsrəddin, Şalvar Kosa, Balakir, Qaniş, Yalanı Petrinin adlarını sadalayır. Bu antroponimlərin hər biri isə aid olduğu xalqın dil təfəkkürünün milli-mədəni xüsusiyyətlərinin ifadəçiləridirlər. Qaqaüz lətifələrinin onomastik sahəsinin əsas hissəsini etnonimlər tutur ki, bunlar da daha çox qaqauzlarla digər etnosların müqayisəsini vermək, müqayisə aparmadan hansısa bir etnosun özəl xüsusiyyətlərini açmaq məqsədi ilə işlədilir.

III fəslin II bölməsi beş yarımbölmədən ibarətdir. Bu bölmənin I yarımbölməsi “**Azərbaycan lətifələrinin onomastik sahəsi**” adlanır. Azərbaycan lətifələrinin zəngin onomastik sistemi vardır. Lətifələrdə onomastik vahidlərin funksional transformasiyası nəticəsində diferensasiya, yəni nominativlik yerini üslubiyyətə verir, bu zaman onun əsas funksiyası üslubi, birinci növbədə isə informativ-üslubidir. Bu funksiyanın yaranması üçün əsas vasitə onomastik vahidin daxili formasıdır (etimoloji mənə). Və əgər onomastik vahidlər dilin ümumi lüğət tərkibinə daxildirsə də, bədi onomastika – nitq hadisəsidir. Bunlar ümumilikdə vahid Azərbaycan lətifələrinin yaradıcı qəhrəman və söyləyicilərinin adları kimi olsalar da, ayrı-ayrılıqda hər birinin məndaxili funksiyası mövcuddur ki, bu funksiyaların heç biri digərini təkrarlamır. Bu lətifələrin **antroponimik** sahəsinin təhlili belə bir qənaət doğurur ki, bunlardakı antroponimləri üç qrupa ayırmaq olar. Onların bir qrupu Şah Abbas, Vəzir Allahverdixan, Əmirxan Ərşad və sadəcə olaraq şah, vəzir, padşah kimi tarixi şəxsiyyətlərin adları ilə bağlı nümunələrdir; II qrup lətifə yaradıcılarının - Mirabdulla, Abasqulu kişi, Həzrətqulu, Məhərrəm əmi, Hacı dayı, Mirzə Abdulcabbar, Maşaq İsfəndiyar, Qabardin oğlu Mənsur və başqalarının adları; III qrupu isə Cəlil Məmmədquluzadə, Hüseyn Cavid, kimi tanınmış şəxsiyyətlərin adları.

Azərbaycan lətifələrində antroponimlərin istifadəsi zamanı müşahidə edilən xarakterik üslubi əlamətlərdən biri – özünə tənqidi münasibətin ifadəsidir. Təbii ki, bu əlamət (tənqidi münasibət) bütün türk dilli lətifələr üçün xarakterik əlamətdir. Fərq ondadır ki, istər türkmən, istər türk, istərsə də qaqaüz lətifələrində biz bunu ümuminin ifadəsində (yəni etnonimlər vasitəsilə) görürük, Azərbaycan lətifələrində isə bu ayrı-ayrı fərdlər vasitəsilə ifadə edilir. Məs.: *Vay halına, Hitler* (Azərb. lət.) – Qulunu ordu sıralarına çağırırlar. Hərbi paltarını qoltuğuna vurub evə gəlir. Geyinib güzgünün qabağına keçir. Bir özünə baxır, bir əynindəki paltara, deyir: - Dədən ölsün, Hitler, gör üstünə kim gəlir.

Bəzi Azərbaycan lətifələrində biz teonimlərlə (Allah, Tanrı) və Xızır peyğəmbər, imam Əlinin antroponimi ilə qarşılaşırıq. Təbii ki, bu adlar gülüş obyektini və ya gülüş yaradıcı vasitə kimi deyil, gülüşü və mənanı qüvvətləndirmək üçün vasitə kimi çıxış edirlər: *Qaç öküz gəlir* – Günlərin birində Qulu öküz ilə Mişgəmir kəndinə gedəsi olur. Dar dağ çığırlarından keçmək asan olmur. Ayağı sürüşüb yıxılmasından qorxan Qulu “Ya Əli, sən kömək ol” deyir. Birdən öküzün ayağı sürüşüb qaya ilə üzüaşağı diyirlənməyə başlayır. İşi belə gören Qulu qışqırır: - Əli qaç, öküz gəlir.

Azərbaycan lətifələri çox zəngin **toponimik** sahəyə malikdir. Hər bir regionun öz lətifə yaradıcıları yaratdıqları lətifələrdə yaşadıkları əraziləri, gözdikləri gördükləri yerləri, qonşu əraziləri əks etdirməyə çalışmışlar. Təbii ki, bu istifadələrdə məqsəd təkcə ərazini adını çəkmək deyil, həm də konkret üslubi funksiyaları ifadə etməkdir. Azərbaycan lətifələrində toponimlər hadisələrin baş verdiyi məkanı göstərmək məqamında; müqayisə məqsədi ilə; ardıcılıqla işlənərək sadalama mövqeyində; xatırlama məqamında işlənir; bədii düşüncəni; fikri bədii formada ifadə edir; təkrar olaraq işlədilir; konkret məqsəd üçün mənası açıqlaraq göstərilir; əlavə mənalara verilir; metonimik və ya metoforik mənalarda işlənir; bir-biri ilə əvəz olunur və s. Azərbaycan lətifələrində “0”-sıfır mövqeyində dayanan toponimlərlə də qarşılaşırıq ki, onlar yer məzmununu Şəki lətifələrində istifadə edilən yer məzmununu ifadə edən sıfır toponim mövqeyində dayanan “*Habırda, lap ağzouzun içində*” birləşməsidir.

Azərbaycan lətifələrinin onomastik sahəsinin bir hissəsini **ktematonimlər** təşkil edir. Azərbaycan dilçiliyində ktematonimlərin çox zəngin növləri var. Lətifələrdə ktematonim qrupuna daxil olan poreyonim – nəqliyyat vasitələrinin, minik maşınlarının adları satıra yaradıcı vasitələrdən biri kimi çıxış edirlər: *Üç sərnəşin* – “*Bir gün qatarda eyni kupədə yol yoldaşı olan üç sərnəşin tanışlıq üçün özlərini təqdim edir: Birisini əlini uzadaraq deyir: - İvan İvanoviç, zaparojye! O birisi: - Vasili Petroviç, moskviç! Şəkili Məmməd isə özünü belə təqdim edir: - Mamed, QAZ – 24!*”¹

Bu bölmənin II yarım bölməsi “**Türk lətifələrinin onomastik sahəsi**” adlanır. Türk lətifələri də çox zəngin onomastik sahəyə malikdir. Türk lətifələrində **antroponimlər** təkcə insana və cəmiyyətə xas olan əlamətləri ifadə etmir, həm də hadisələrin baş verdiyi yerin xüsusiyyətlərini də əks etdirirlər. Türk lətifələrində xalq antroponimlərin diliylə danışır, tənqidini edir, fikirlərini izah edir. Qəhrəmanın xaricində padşah, sədrəzəm, əsgər, şeyxülislam, bəylərbəyi, yeniçəri ağası, qazi, hakim, müəllim, imam, qubernator, baş məmur, muxtar, baqqal, tacir, şair, həkim, oğru, quldur, ana, ata, uşaq,

---

¹ Şəki lətifələri. Bakı: Azərneşr, 1994, 136 s.

qayınana, qayınata, xidmətçi... kimi ictimai həyatda rast gələn bir çox şəxslər fikralarda yer alır, bəşəri xüsusiyyətləri ifadə edirlər. Bu firkalardakı şəxslərin tarixən yaşamaları onlarla bağlı verilən hadisələrin də həqiqətən baş verdiyini söyləməyə imkan verir.

Türk lətifələrinin antroponimik sistemini aşağıdakı kimi qruplaşdırdıq: 1. Tarixi şəxsiyyətlərin adı ilə bağlı olan lətifələr: Abdullah Çavuş Tortop, Çakmak Memet, Çerçilerin Topal Nuri, Çil Durmuş (İrlayıcı), Deligocaoğlu, Efe Celal Tamer, Emin Heybeli, (Goca Etem) Ethem Tortop, Havali nine, Fehmi Başyığıt, Gadiriye, Gara Galip Örmeci, Halil Hocanın Deli oğlan, Halil Rasih, və s.; 2. Bir toplumu təmsil edən adlar: a) Din və inanclarla bağlı olan adlar: Əzrayıl; b) Bir xarakterə və ya bir məslək qrupuna daxil olanlar: Hatça, Alanyalı Jandarma Kumandanı; c) Dövlət adamları və rəhbərlər: Atatürk, İsmet Paşa, Başbakam Menderes, Belediye Başkanları- Hacı Tevfik Tola, Şevket Başyığıt, Necati Şahin; ç) Din adamları - Hz.Muhammed, Hz.Ömer, Hz. Ali; d. Mələklər – Azrail; 3. Xalq içərisindən çıxan adamlar: Ali Çırak, Ali Emmi, Antikacı Kemal, Aşık Recep, Ataş Memet, Atif Şennur, Bardakların Hacıhalil, Başkatip Hasan Efendi, Berber Erol, Bolat Tamer, Bülbülün Veli, Cennet Teyze, Çakmak Memet, Deligocaoğlu'nun Ali, Demirci Mehmet Efe, Dındınlrın Bolat.

Türk lətifələri çox zəngin **toponimik** sistemə də malikdir ki, bunlara Senirkent, Büyükkabaca, Uluğbey, Yassıören, Ortayazı, Gençali, Garip, Isparta, Uluborlu, Gönen, Baladız, Afyon, Dinar-Çölovası, Dazkırı, Şuhut, Antalya, Alanya, Konya, Akşehir, Denizli, Aydın, Nazilli, Balıkesir, Ankara, İstanbul, İzmir toponimlərini nümunə göstərmək olar. Bu toponimlər şox fərqli üslubi çalarlarda özünü göstərir: 1. Toponimlərin ardıcılığı həm təsvir edilən hadisələrin coğrafiyasını təqdim edir, həm də təsvir edilən ərazilərin sərhədlərini göstərir; 2. Toponimlər vasitəsilə bir tərəfdən obrazın dünya görünüşü təqdim edilirsə də, digər tərəfdən müəyyən bir siyasi informasiya ötürülə bilər; 3. Toponimlər vasitəsilə obrazın aid olduğu ailə, nəsil, oba göstərilir.

Türk lətifələrində istifadə edilən onomastik vahidlərin yuxarıda göstərilən prinsiplərlə üslubi ekspressivliyinin, mətnə istifadə məqsədinin təhlili aşağıdakı formaları müyyənləşdirməyə imkan verdi:1) onomastik vahid vasitəsilə xalqın ümumi məşğuliyyəti əks etdirilir; 2) onomastik vahid vasitəsilə xalqın insanlara münasibəti əks etdirilir; 3) onomastik vahid vasitəsilə xalqın əqli keyfiyyətləri əks etdirilir. Bu, həm antroponimlər, həm də toponimlər vasitəsilə ifadə edilir; 4) onomastik vahid vasitəsilə xalqın sosial davranışları əks etdirilir; 5) onomastik vahid vasitəsilə xalqın mental xüsusiyyətləri əks etdirilir.

Gördüyümüz kimi, türk lətifələrində antroponimlər zəngin üslubi çalarlarda çıxış edə bilirlər, onlar təkcə hansısa tanınmış bir lətifə qəhrəmanını və ya real şəxsi bildirmir, həm də lazım olan mənanın çatdırılması üçün vasitələrdən birinə çevrilir.

Bu bölmənin III yarım bölməsi “**Türkmən lətifələrinin onomastik sahəsi**” adlanır. Türkmən lətifələri çox zəngin antroponimik sistemə malikdir. Türkmən lətifələrində allüziv mövqedə dayanan və fərdi (yalnız bir xalqa aiddir) xüsusiyyətə malik olan antroponimlər də mövcuddur ki, bunlardan da biri “Aldar Kosa”dır. “Aldar” – yalançı deməkdir, “Kosa” isə hamıya məlumdur (saqqalsız). Elmi baxımdan “Aldar Kosa” obrazı istər türkmən, istərsə də digər türkoloqlar tərəfindən çox az araşdırılıb. Çar Rusiyası dönməndə 1900-cü illərdə Aldar Kosa ilə bağlı çap olunan ilk topluda onun həqiqətən yaşaması haqqında məlumat verilir. Buradakı məlumatlara görə Aldar Kosanın 1290-cı ildə Səmərqənddə Çanıbəy zamanında yaşadığı söylənilir.

Aldar Kosa lətifələrdə tək deyil, onunla paralel şəkildə biz, Çirənşə Xətib, Dazca bala (Kələğlan), Kurnaz oğlan, Şık Bermes Şıqaybay, Alaşa Xan, Şeytan, Aldan, Muxtar kimi obraz adları ilə qarşılaşırıq. Türkmən lətifələrində allüziv antroponimlərə Məmməd Azar Ağa, Qarrı Ata, Durdı Kılıç, İşanqulu Kekeç, Ata Mərgən Kəpək, Ata Salih, Keymir Kor, Niyaz Vəli (Kor Qarı), Vəli Qurban Seyidqulu Aqa, Samsık Nazarqulunu da aid etmək olar. Bu obrazlar xalq arasında müxtəlif əlamətləri ilə məşhurlaşmışlar. Məsələn: Kəminə şair olmaqla yanaşı xalq arasında hazırcavablığı, zəkası ilə digər şairlərdən fərqlənirdi. Esen Polad isə kasıblığın sıxıntılarını çəkən, ancaq yenə də ümidini kəsməyən bir tip yaradır. Məmməd Azar Ağa Gumus Təpədə yaşamış, burnunun uzunluğu ilə məşhur olmuş zarafatçı bir tipdir. Tarixi bir qəhrəman olan Keymir Kör (Kor) isə türkmən lətifələrinin çox əhəmiyyətli bir obrazlarından. Gözünün biri kor olduğu üçün belə adlanır. Türkmən lətifə qəhrəmanları arasında Japbaxlar adlanan dörd qardaş da var. Bu dörd qardaş Beherdenin Durun obasında yaşamışlar. Adları Tapba, Betdi, Nazarı və Ayyadır.

Türkmən lətifə tipləri əlbəttə ki, çoxdur və onların hər biri Türkmən folklorunun müqtədir tədqiqatçısı Fikrət Türkmənin sözləri ilə desək: “Türkmənin psixologiyası yaratdığı şorta sözlərdədir”.

Türkmən lətifələri çox zəngin *toponimik* sahəyə malikdirlər. Onlar mövzudan və məzmunundan asılı olaraq fərqli üslubi mövqələrdə çıxış edirlər. Məsələn: “*Seksen yaşında siñek*. Bableymun oba Türkiyə sərhədinə bitişik bir türkmən köyüdür. Bir gün Türkiyədən bir helikopter sərhət gözəgçiliyi etyərəkə muny görəñ Bableymun oba halqy düzülipdir acaba bu ujan haywan nəmedir diyen soramaga başlapdyrlar. Kimi garga, kimi toydur diyipdirler; iñ gowysy

Muhtara soralım bilse Muhtar bilÿar muny diÿipdirler. Muhtar aklapdyr aklapdyr, bolsa bolsa seksen yaſynda siſek bu diÿipdir”(hadisələrin baſ verdiyi məkən, helikopteri gərən caatın hansı kɵydən olduĐu, kɵyün yerləſdiyi ərazi, bu yerdə yaſayan xalqın nə qədər geridəqalmıſ, darduſuncəli olmaları Bableymun və Trkiyə toponimləri vasitəsilə aıqlanır).

III fəslin II bۆlməsinin IV yarım bۆlməsi **“Qaqauz lətifələrinin onomastik sahəsi”** adlanır. OĐuz qrupu trk xalqları ierisində lətifələri ox az araſdırılan qaqauzlardır. *Qaqauz folklorunda lətifələr* - cmbſlər xsusı yer tutur. Qaqauz lətifələri haqqında A.Moſkov, V.Zajaczkovski, P.ebotar-Qaqauz, T.Arnaut və baſqaları ۆz tədqiqatlarında ox danıſmıſlar. Qaqauz lətifələrini mۆvzu baxımından 7 qrupa bۆlmək olar: 1. Din və din adamları haqqında; 2. Dۆvləti idarə edənlər haqqında; 3. Adət-ənənə ilə baĐlı olan; 4. Qonſuluq və dostluq haqqında; 5. Yalanılıq, oĐurluq, hiyləgərlik haqqında; 6. Kasıblıq; 7. Nəsrəddin Xoca haqqında lətifələr.

Qaqauz lətifələrinin qəhrəmanları sırasında Nəsrəddin, ſalvar Kosa, Balakir, Qanıſ, Yalanı Petrinin adlarını sadalayır. Bu antroponimlərin hər biri isə aid olduĐu xalqın dil təfəkkürünün milli-mədəni xsusıyyətlərinin ifadəçiləridirlər:

“Marian Lupu Formuzalla davadan qabaq ondan soruſur:- Moldovanın Demokratik Partiyasının kۆməkliyi ilə Qaqauziyada demokratiyanı qurmaq olarmı? – Mmkündür, amma heyifdir”.

Bu bۆlmənin V yarım bۆlməsi **“OĐuz qrupu trk dillərinin lətifələrində etnonimlərin slubi-intensivliyi”** adlanır. Lətifələrin əsas onomastik sahəsini təſkil edən vahidlərdən biri də etnonimlərdir. Etnonimlər ۆz xarakterindən asılı olaraq mxtəlif folklor nmunələrində ۆzlərini mxtəlif cr ifadə edirlər. Lətifələrdə də bu, fərqli ſəkildə ۆzünü gۆstərir. Apardığımız mſahidələrə gərə lətifələrdə etnonimlərin iſlənməsi mxtəlif slubi məqsədlərə xidmət edir. Bu slubi məqsədlər aſaĐıdakılardır: 1) xalqın mumi davranıſ normaları ifadə olunur: *“Kayseri’li birgn hayvan pazarına bir ۆkz almaya gitiſ Karadeniz linin birisiylə pazarlıĐa tutuſmuſ anan aſaĐı baban yukarı pazarlıĐı bitirmiſler. Kayseri’li parayı vermiſ ۆkz alıp gitiſ. Aradan bir iki saat gememiſ bunlar tekrar karſılaſmıſlar Karadeniz’li, Kayseri’liye - Hani siz Kayseri’liler ok uyanıktınızya ben seni kazıkladım sana sattıĐım ۆkzn ayaĐı topaldı demiſ.*

Tabi bizim Kayseri’li de hemen yapıſtırmıſ, - O da biſeymi benimde sana verdiĐim paralar sahteydi.”

2) xalqın mumi fəaliyyət slubu təqdim edilir: *“Trk kitapıya giderek tezgahtara: - Bana pir roman lazum, der.*

Kitapı sorar: - Efendim aĐır mı olsun hafif mı?

Türk: - Farketmez, nasıl olsa arabam dışarıdadur”.

3) xalqın özünə münasibəti ifadə olunur: *“İki türkmən bir-birilə söhbət edərkən biri digərindən soruşur: - Dosdum nə vax çimirsən?”*

O biri cavab verər: - Bir yaylağa çıxanda, bir də yaylaqdan enəndə.

Birinci türkmən təəccüblə: - Oha! Su toyuğu oldun ki, mübarək. Adam bir doğulduğunda, bir də öləndə çimər”.

4) xalqın aqli keyfiyyətləri təqdim edilir: *“Bir azərbaycanlı yolnan gedərkən çayda pişiyini çimizdirən ləzgi ilə rastlaşır və ona pişiyi incitməməyi məsləhət görür. Ləzgi azərbaycanlının məsləhətinə əhəmiyyət vermir. Azərbaycanlı geri qayıdanda ləzgini ölmüş pişiyin yanında oturub ağlayan görür və deyir: - Saa didim axı, pişiyh ölər, yuma, burax. Ləzgi ona belə cavab verir: - Yuyanda yox, sıxanda öldü”;* *“Bir tərəkəmə türkmən bayram namazına gəlir. Molla qurban bayramında namaz qılma qaydalarını başa salır və doqquz təkbirlə iki rükəttən bəhs edir. Tərəkəmə türkmən onun sözlərini “doqquz tekeyni oğurlayanı gətirin” kimi başa düşür və “məni axtarırlar” deyib məsciddən qaçır”.*

5) xalqın sosial davranışı təqdim edilir: *“Oğlunun okuması için çiftliyinədeki bütün inekləri satan bir köylü türk, onun bir şey öğrenmediğini görünce – Ne bahtsız adammışam, diye söylenmiş. Bir öküz uğruna ne inekler feda etdim”.*

Gördüyümüz kimi, lətifələrdə xüsusi isimlərin fəaliyyəti çox hallarda identikdir. Eyni zamanda bir çox əlamətlər spesifikdir. Oğuz qrupu türkdilli xalqlarının lətifələri, yəni – türk, Azərbaycan, qazax, türkmən lətifələrində etnonimlərin fəaliyyəti üçün yazılı bədii mətnlərdən fərqli bir mühit yaranır ki, bu mühit hələ elmi şəkildə tam təsvir olunmamışdır.

IV fəsil **“Oğuz qrupu türk dillərinin atalar sözləri və məsəllərində onomastik vahidlərin linqvistik təhlili”** adlanır. Bu fəslin **“Türk dünyasında atalar sözləri və məsəllərin yeri”** adlanan I bölməsində türk dünyasında atalar sözlərinin yeri müəyyənləşdirilir və türklərin fərqli coğrafi ərazilərdə yaşamalarına baxmayaraq, nə qədər yaxın olduqlarını göstərən ədəbi dəyərlərdən biri kimi qiymətləndirilir.

Oğuz qrupu türk dillərinə aid atalar sözlərinin əsas xüsusiyyəti onların müstəqil mətn kimi istifadə edilməsidir. Türkdilli xalqların atalar sözlərində mətn vasitələri çox geniş şəkildə ifadə olunur. Məsələn: *“Hər oxuyan Molla Pənah olmaz”* – atalar sözündə mətni ifadə edən vasitələr bunlardır – 1. Qeyri-müəyyənlik : - *“Hər”*; 2. Bölünmə: - *“oxuyan”*; 3. Vəciblik qradasiyası – *“Molla Pənah”*; 4. Məna tarazlığı – *“olmaz”*. Belə məna sırası bəzən leksik təkrar və məzmun inkişafı kimi formal vasitələrlə də müşahidə edilir. Məsələn: *“Əlinin papağını Vəliyə qoyur, Vəlinin papağını Əliyə qoyur”* atalar sözündə

elementin xüsusilə qeyd edilməsi, leksik təkrar, elementin köçürülməsi, tematik progressivlik kimi formal vasitələr təqdim edilmişdir.

Türk atalar sözlərini mətnin linqvistikası baxımından təhlil etsək, bütün mətnlərdə olduğu kimi, burada da açar elementlərə malik olan temanın vacib olduğunu görürük. Bütün mətnlərdə olduğu kimi, burada da bağlayıcı vasitələr mövcuddur və bütün atalar sözləri mətn daxilində çox böyük üslubi imkanlara malikdir.

IV fəslin II bölməsi **“Oğuz qrupu türk dillərinin atalar sözləri və məsəllərinin onomastik sahəsi”** adlanır. Dildə antroposentrizm prinsip və ideyalarının inkişafı ilə demək olar ki, bütün dilçilər atalar sözlərini milli mentalitetin representatorları kimi qiymətləndirmiş və onlara etnomədəni təfəkkürün konseptual strukturunun ifadə vasitəsi kimi xüsusi diqqət ayırmışlar. Bunun digər bir səbəbi isə atalar sözlərinin mədəniyyət baxımından əhəmiyyətli olan məlumatı nəsillərdən-nəsillərə ötürə bilmələri deyil, daha çox onların etnomədəniyyəti daha qabarıq əks etdirən və qiymətləndirən janr xüsusiyyətləri əsasında formalaşan funksional statuslarının olmasıdır.

Toplanmış onimli 1041 atalar sözünün təhlili göstərdi ki, onların əsas hissəsi insan anlamı ilə sıx bağlıdır. Antroponimlərin kişi və qadın mənsubluğuna görə təhlilini aparsaq, burada kişi adlarının çoxluğunu görürük. Bunun səbəbi isə bütün türk dünyasında qatı patriarxal sistemin hökmranlığı olmuşdur.

IV fəslin II bölməsinin I yarım bölməsi **“Oğuz qrupu türk dillərinin atalar sözləri və məsəllərinin antroponimik sahəsi”** adlanır. Tutduğu mövqedən asılı olaraq oğuz qrupu türk dillərinə məxsus atalar sözlərində antroponimləri bir neçə qrupa bölmək olar. I qrupa tarixi şəxsiyyətlərin adları daxildir ki, bu adlar öz tərkiblərində konkret bir tarixi dövr haqqında məlumat saxlayırlar: *“Şah Abbasa yaradı, keçəl Abbasa yaramadı?”*; *“Evində yatır, yuxuda Həzrəti Süleymanı görür”* (Azərb.); *“Verdiğine pişman mı oldun, Ali Paşa vergisi mi?”*; *“Mühür kimde isə Süleyman odur”* (türk); *“Санки Христовун сакалындан тутунмуу”* (qaqauz). Maraqlıdır ki, türkmən və qaqauz dillərindən fərqli olaraq nə Azərbaycan, nə də türk atalar sözlərində XX əsrin tarixi xüsusiyyətlərini özündə əks etdirə biləcək antroponimli atalar sözləri və deyimlərə təsadüf edilmir.

Hər dörd dil üçün tarixi şəxsiyyətə görə tam ortaq olan və əksinə, yalnız bir dilə məxsus olan atalar sözləri də mövcuddur ki, bunun da özünün dərin tarixi əsasları vardır: *“Aləmin malı, mülkü, Qəmbərin yırtıq kürkü”* (Azərb.); *“İp ucu vermez Malkoçoğludur”* (Türk); *“Toy eden Məmmədoraz, ady Yowşan bay'a gider”* (Türkmən).

II qrupa ümumi xarakterli antroponimlər daxildir ki, bu şəxs adlarının

kimə mənsub olduğunu müəyyənləşdirmək mümkün olmadığı üçün onlar ümumi əlamət göstəricisinə çevrilirlər: “*Elçisi Gülüm olanın başına küllüm olar*” (Azərbay.); “*Ahmed'in öküzü bakar iki gözü*” (türk); “*Adyñ näme? Haşarı, Öp işigi çık köçeye*” (türkmən).

III qrupa daxil olan antroponimlər isə atalar sözünün tərkibində məhz səs çalarlığının yaradılması üçün istifadə edilirlər: “*Yengəmiz Yetər oldu, günümüz betər oldu*”; “*Şakirə baxmış Şükürə min şükür*” (Azərbay.); “*Adıv nedi (adın nedir) Gelebet, İşiv nedi (işin nedir) gelip gel*” (türk); “*Alynyñ aryyny Ahmetden çykarma*” (türkmən).

Atalar sözlərinin tərkibində xüsusi isimlər adi halda ayrıca bir xüsusi mənfi və ya müsbət əlamətə malik deyillər, bu əlamətləri onlar atalar sözlərinin tərkibində qazanırlar. Belə apelyativ əlamətlərin konkret bir antroponimə aid edilməsi onun daşıyıcısı olan insanın dominant xüsusiyyətlərindən uzaqlaşdırılması və həmin adın ümumi xarakter qazanması məqsədi daşımışdır. Nəticədə fərdi, yalnız özünəməxsus antroponimə malik olan adam başqa bir fərdin daşdığı xüsusi semantik yükə malik olan antroponimlə adlandırılmış olur. Belə antroponimlər bir çox hallarda toponimlərlə qarşılıqlı şəkildə işlənmiş olurlar ki, (Burda mənəm, Bağdadda Kor Xəlifə (Azərbay.)) onlar da atalar sözlərinə daha da inandırıcı, real bir forma verməklə dəqiqləşdirici funksiya yerinə yetirirlər. Bununla da antroponimlərin praqmatik potensialı artmış olur.

Digər bir maraqlı cəhət atalar sözlərinin tərkibində antroponimlərin mənfi çalarlı sözlə birlikdə işlənmələridir. Antroponimlərin bu tip təyin olunması, bizim fikrimizcə, mədəni əsaslara malikdir: yəni məişətdə qadınların fəallığı, onların dünyagörüşünün atalar sözlərində məhz bu istiqamətdə əks olunmasına gətirib çıxarmışdır. Bir çox hallarda biz antroponimin heç bir xüsusi əlamət qəbul etmədən simvolik xarakter alması ilə də qarşılaşırıq. Məsələn: “Məhəmməd” adı xüsusi bir kulturoloji mənaya malikdir. Dünya mədəniyyəti fonunda bu antroponim istənilən bir türk dilinin göstəricisidir.

Tərkibində antroponim olan atalar sözləri və məsəllərin bir qrupu da folklor personajlarının adları ilə bağlıdır: “*Hərber ирнең үз Зөһрәсе бар*” (Hər bir kişinin öz Zöhrəsi var); “*Һәр Мәҗһнүгә бер Ләйлә*” (Hər Məcnuna bir Leyli); “*Йосыф пәйгамбәр дә Зөләйхага гаһыйк булған*” (Yusif peyğəmbər də Züleyxaya aşıq olmuşdu).

İkinci qrupa daxil olan antroponimlər dildə və mədəni cəmiyyətdə müəyyən hallar və xarakterlərlə bağlı formalaşmış təsəvvürləri ifadə edirlər. Bununlada bəzi atalar sözləri və məsəllər konkret bir şəxsə aid olan keyfiyyətləri təbliğ edirlər: “*Bikbay da ber, Baybik tә*” (Bikbay da bir, Baybik də). Bu adlar XX əsrin əvvəllərində yayılmağa başlamışlar (“bik bay” sözünün

mənası “çox varlı” deməkdir). Semantikasına görə isə Azərbaycan dilində olan “*Keçəl Həsən, Həsən keçəl nə fərqi*” məsələinə uyğun gəlir.

Atalar sözləri və məsəllərdə çox az hallarda poetonimlər təsadüfi xarakter daşıyır. Reallıqda bu mərhələ çox yaradıcıdır, çünki lazım olan poetonimin müəyyənləşdirilməsi mətni yaradanın bədii yaradıcılıq qabiliyyətindən asılıdır. Məsələn; “*Adın nədir? - Daşdəmir, yumşalarsan, yumşalar*”; “*Ağa Nəzərəm, belə gəzərəm: bir yumruğa qırxın əzərəm!*”; “*Allah verib Zeyniyə, dişi yoxdur çeynəyə*”; “*Bir həsirdir, bir Məmmədnəsir*”. Deməli, atalar sözlərindəki antroponimlərin nə qədər dəqiq seçilməsindən onların təsir səviyyəsi çox asılıdır.

Türk dillərində qafiyəli atalar sözlərindəki xüsusi isimlər xüsusi linqvotermin kimi özünü göstərir, onlar mətnə konkret məzmunundan və hansı sözlə qafiyələnə bilməsindən asılı olaraq daxil olurlar. “*Минем исемем Ибрай, Синең хәтлүк озын түгел бузай*” (Mənim adım İbray, mənim adım səninki kimi uzun deyil). “*Adı nedir Reşit, bir söyle, bir işit*”, “*Ali dost Veli dost tekkədə kaldı bizim eski post*” (Ali dost, Veli dost, təkədə qalan bizim köhnə şeyx); “*Ali 'ye yedik Veli 'ye düdük*”.

Bir çox müqəddəslərin adı olan atalar sözləri fenoloji xarakterlidir, belə ki, emosional-ekspressivlik baxımından bunların bəzilərini çıxmaq şərti ilə qalanları neytraldırlar. Xüsusi isimli pəremik ifadələr daha çox insan xarakterinin lakonik ifadəsi üçün, hansısa bir həyat təcrübəsinin ifadəsi üçün istifadə edilir, adların müxtəlifliyi və zənginliyi qafiyələnmə və səs ahəngdarlığı yaradırlar.

Maraqlıdır ki, türk mənşəli atalar sözləri və məsəllərin tərkibində zootermin və fitoterminlərin çox olmasına baxmayaraq, zoonim və fitonimlərə çox az hallarda təsadüf edilir: “*Qoy desinlər: Alabaş da yar yolunda can qoyur*”; “*Zirəni Kirmana aparır*” (Azərbaycan).

IV fəslin II bölməsinin II yarım bölməsi “**Oğuz qrupu türk dillərinin atalar sözləri və məsəllərində ktematonimlər**” adlanır. Oğuz qrupu türk dillərinin atalar sözləri ktematonimlərlə də çox zəngindir: *Aşığınki Xudafərinən keçibdi; Bayramda atdan, qurbanda ətdən, Novruzda yemişdən* (Azərbaycan); *Martta yağmaz, nisanda dinmezse, sabanlar altın olur; Kasım yüz elli, yaz belli*(türk); *Novruza bax, ili de; Nowruz geçiñ şahyny ezse, hasyla garaq; Nowruz geçmən, dertli dertdən sabamaz* (Türkmən).

Təbii ki, onların hamısı atalar sözlərində özlərinə eyni səviyyədə yer tuta bilmirlər. Belə ki, Azərbaycan atalar sözləri və məsəllərində musiqi növləri ilə bağlı bir-iki atalar sözü varsa da, (*Özgə özgənin işini Bayatı-Şiraznan görər; Özgə özgənin ölüsünü “Hololay”nan ağlar*), türk, türkmən, qaqauz atalar sözlərində onların biri də müşahidə edilmir. Və yaxud da türk atalar sözləri və

məsəllərində ay adları həddindən artıq geniş sahəni tutursa da, bunu Azərbaycan, türkmən, qaçqaz atalar sözləri haqqında söyləmək olmaz. Bu atalar sözlərində adı çəkilən ayın əlamətləri qabardılır: *Ağustosta yatanı, zemheride büğelek tutar; Ağustosun 15'indən sonra ere kaftan, ata çul*(türk).

Ktematonimlər qrupuna daxil olan onomastik vahidlərdən biri də kitab adlarıdır. Oğuz qrupu türk dillərinin məsəllərində yalnız iki kitab adı ilə qarşılaşırıq ki, bunlar da “Quran” və “Tarixi-Nadir”dir. İkinci onomastik vahidlə bağlı yalnız bir məsəl qeydə alınıb: “*Tarixi-Nadiri yarıyacaq oxuyub*”. “Quran”la bağlı atalar sözləri isə oğuz qrupu türk dillərinin hamısında müşahidə edilir: “*Avazın yaxşı gəlir, oxuduğun Quran olsa*”; “*Molla Qurandan kəşər, şeytan imandan*”. Atalar sözlərindəki ktematonimlərin dil hadisəsi üslubi-konseptual əlamətlərdən biri onların aid olduqları canlı və cansız varlıqları fərdiləşdirmələridir. Bu isə həm linqvistik, həm də etnolinqvistik bazada baş verir.

Digər bir konseptual əlaməti, onların hamıya məlum olmamağı və hamı tərəfindən eyni səviyyədə dərk olunmamalarıdır. Lakin maraqlı burasındadır ki, bu naməlumluq onların termin kimi tanınmasına mane olmur.

Üçüncü konseptual əlaməti, ktematonimlərin məzmunlarında insan təcrübəsi və professionalizminin fəal inikasıdır. Məhz belə təfəkkür quruculuğunda onların daxili formasını təsdiq edən xüsusi istiqamətverici mexanizmə ehtiyac var ki, bu da ktematonimlərin mənasının kontekst daxilində və ya kontekstdən kənarında dərk etməyə kömək edir.

Bədii mətndə ktematonim konseptinin seçilməsində iki mərhələ əsas götürülür: 1) məzmunu və məqsədə uyğun ktematonim seçmək; 2) ktematonimin mətnin içərisində yerləşdirilməsi. Bu mərhələlərin həyata keçirilməsi kommunikativ strategiyanın əsasını təşkil edir. Kommunikativ strategiyada ktematonimlərdən istifadə zamanı əsas linqvistik prinsip – oxucu ilə mətn arasındakı məntiqi əlaqənin artmasıdır. Bu əlaqə zamanı ktematonimlərdən istifadə iki formada özünü göstərə bilər: ekstensiv və intensiv.

Ekstensiv istifadə zamanı ktematonimlər qrup şəklində təqdim olunurlar. Daha sadə ümumişlək, daha mürəkkəb və xüsusi xarakterli ktematonimlə bir sırada dayanaraq, sadədən mürəkkəbə doğru izah gedir. Məsələn: *Avazın yaxşı gəlir, oxuduğun Quran olsa; Qurani yarpaq-yarpaq yiyir, yalanı başdan aşır*. Nümunədən göründüyü kimi daha sadə ktematonim “avaz” mətnində birinci gəlir, ona nisbətdə mürəkkəb olan “Quran” ktematonim isə sonra gəlir. Sadədən mürəkkəbə doğru sıralanma ikincinin daha asan dərk olunmasını təmin edir. İkinci nümunədə isə mürəkkəb olan “Quran” ktematonimi birinci, yarpaq sözü isə izahedici söz kimi ikinci gəlir və Quranın əlamətini göstərir.

İntensiv istifadə zamanı isə nitq bütövündə istənilən tip ktematonimin adı çəkilir və tez də üstündən keçilir, əlavə məna izahına yol verilmir. Bu zaman nitq dinamik qurulur. Bu formada isə daha çox sadalama və ya adı çəkilmə üstünlük təşkil edir. Məsələn: *Aşığınki Xudafərinən keçibdi; Belə matahın var, Cəfərabad (Mazandaran) bazarına apar; Çox danışmaq Qurana yaraşar; Halva, plov yalandı, öliyə qalan Qurandı; Həmişə Şaban, bir dəfə də Ramazan; Qarıninki Qurandan keçib.*

İstər ekstensiv, istərsə də intensiv istifadə zamanı ktematonimlər 4 formada özünü göstərə bilər: nominativ, identifik, hüquqi və linqvokreptiv.

Nominativ formada – yeni ktematonim təqdim edilir. Dilçilikdə buna bəzən uydurma ktematonimlər də deyilir. Müasir ədəbiyyatda bu daha çox detektiv və fantastik janrda yazılmış əsərlərdə müşahidə edilir, halbuki, bu gün artıq ədəbiyyatımızın klassiklərinə çevrilmiş bir çox sənətkarlarımızın yaradıcılığında onlara çox təsadüf olunur. İdentifikasiya edilmiş formada – ktematonim onu yaradanın adını təmsil edir. Bu ktematonimlər hüquqi formalı ktematonimlərə bənzəyirlər, lakin uydurma da ola bilərlər. Hüquqi formada – ktematonim elmi şəkildə tanınmış, qeydiyyata keçmiş olur. Bu zaman onlar həm ümumi, həm də xüsusi ola bilər. Belə ktematonimlər ya hamı tərəfindən, ya da ixtisasçılar tərəfindən çox asanlıqla tanınırlar.

Ktematonimlərdə obrazlılıq üç şəkildə özünü göstərir: 1. Fikrin obrazlı ifadəsi üçün, yəni ifadə planında obrazlılıq yaratmaq məqsədi ilə ktematonimlərdən istifadə; 2. Deyimin lakonikliyi, məzmunu təmin edən simvolik obrazların işlənməsi nəticəsində ktematonimdən istifadə, yəni simvol – işarə obrazlılığı; 3. Ktematonimin obraza uyğun motivləşməsi

Yekun olaraq deyək ki, ktematonimlər digər dil vahidlərinə nisbətən daha çox informasiya daşıyıcılarıdır, onlardan istifadə konkretliyin, yığcamlığın və lakonikliyin əsas atributudurlar.

IV fəslin II bölməsinin III yarım bölməsi **“Oğuz qrupu türk dillərinin atalar sözləri və məsəllərində toponim və hidronimlər”** adlanır. Türk dillərinin atalar sözlərinin tərkibindəki toponim və hidronimlər isə həm çox məşhurlaşmış mərkəz şəhərlərin, böyük çayların adlarını, həm də kiçik rayonların, şəhərlərin və su hövzələrinin də adlarını əks etdirir: *“Hər kənddən bir dəli, Kələxanıdan qabağuya gələn”*; *“Araz həmişə kötük gətirməz”* (Azərbay.); *“Abdal (derviş) tekkədə, hacı Mekke'de bulunur”*; *“Bez alırsan Musul'dan, kız alırsan asilden”* (türk.); *“Mugt Buharda yök”* (türkmən); *“Kâfir Moskof yerine, Kâmil Moskov”* (qaqauz). Oğuz qrupu türk dillərinin atalar sözlərinin üslubi cəhətdən ümumi təhlili göstərdi ki, nağıl, rəvayət, dastan janrlarından fərqli olaraq bu folklor janrında toponim və hidronimləri real və uydurma adı altında qruplaşdırmaq olmur. Çünki atalar sözlərinin tərkibində

işlənən bütün toponim və hidronimlər realdır. Real adlar isə kiçik mətnlərdə üslubi ekspressivliyi qazanmır, belə mətnə hazır şəkildə gətirir. Atalar sözlərinin tərkibindəki toponim və hidronimlərin hər biri ilə bağlı adresata müəyyən bir informasiya məlumdur. Adresat atalar sözündən istifadə edən zaman ona məlum olan informasiyaya əsaslanır. Məsələn; Şamaxı şəhərinin zəlzələ nəticəsində tamamilə yerlə-yeksan olması onun mövqeyinin atalar sözünün tərkibində mühəkməsinə səbəb olmuşdur. Maraqlıdır ki, Azərbaycan tarixində Gəncə şəhərinin də zəlzələ nəticəsində dağıldığı və şəhərin yenidən salındığı məlumdur. Lakin Gəncə ilə bağlı belə bir atalar sözü mövcud deyil. Çox güman ki, Gəncə zəlzələsi o qədər də faciəli olmamışdır və onun tarixi daha qədimdir. Şamaxı zəlzələsinin tarixi isə nisbətən yenidir və yaddaşlarda daha yaxşı qalmışdır.

Toponim və hidronimli atalar sözlərində müşahidə edilən maraqlı cəhətlərdən biri də onların bir çoxunun regional xüsusiyyətləri ifadə etmələridir. Məsələn: *Biz istəsən Zərgətə get; Dəvənin azanı Ağcaqabula gedər; Dodurlu hara, Bodurlu hara; Doğa doqqaza, xaşıl Xaşmaza, yayma yaylağa; Hər kənddən bir dəli, Qalxanlıdan qabağıva gələn*(Azərb.); *Ben diyorum "Ankara", sen anlıyorsun "gozum kara"; Develer gelir Mardin'den, Bak neler çıkar ardından; Deve gelir Maraş'tan, İyilik hoştur iki baştan; Edirne'nin Tunca'sı, Bursa'nın kaplıcası*(türk); *Muğt (havayı) Buharda yok* (türkmən). Əgər verilən nümunələrə diqqət yetirsək, buradakı toponimlərin hər birinin regional informasiyaya malik olduqlarını və bu informasiya ilə də mətnə gəldiklərini görərik.

Oğuz qrupu türk dillərinin hidronimli atalar sözlərində isə bənzətmə, hiperbola və litota kimi üslubi mövqələr daha qabarıq ifadə edilirlər. Məsələn; *"Araz axır, gözün baxır"; "Araz! Altını da bilirəm, üstünü də; Araz həmişə kötük gətirməz"*(Azərb.); *"İtil(Volqa çayı) gargasy İtile uçar, Yayıyk(Ural çayı) gargasy – Yayıyga"*(türkmən) - bu nümunədə isə hidronim insan obrazına yaxınlaşdırılır, tam da olmasa qismən əlamət köçürülməsi baş verir. Qeyd edək ki, bütün türk dillərində hidronimli atalar sözləri həddindən artıq azdır, oğuz qrupunda isə bunu yalnız Azərbaycan və türkmən dilində müşahidə etmək olur.

Mətn daxilində, yəni atalar sözlərində toponimlərin semantik sahəsi eynicinsli deyil. O bir neçə təbəqədən ibarətdir və bunları aşağıdakı kimi müəyyən etmək olar: konseptual (fəlsəfi, dünyəvi anlamlı) – "Ene – Kəbə, ata – Kybla" (türkmən); "Niyetsiz hacı, ya Bağdat'tan döner ya Arafat'tan"; "Cennət də bu dünyada cəhennəm də" (türk). Bu anlamı digər onomastik vahidlərdə də müşahidə etmək olur: "Həmişə Şaban, bir kərə də Ramazan"; "Hər oxuyan Molla Pənah olmaz"; "Süleymana qalmayan dünya heç kəsə

qalmaz". Konseptual toponimlər əsasən dini ərazilərlə, müqəddəslərin adları ilə bağlı olurlar.

Denotativ (ad vasitəsilə ötürülən məlumat) – “*Abdal (derviş) tekkədə, hacı Mekke'de bulunur*”(türk); “*Deyirlər İsfahanda eşşək nərdivana çıxır*”; “*Ölmək istəyirsən, get Mazandarana*”(Azərb.); “*Kâfir Moskov yerine, Kââmil Moskov*”(qaqauz).

Emotiv (yüksək dərəcədə emosionallıq yaratma) – “*Məkkədən gələn mən, xəbər verən bu*”; *Sən öl, mən Ağcaqabulda sənin üçün dəvə kəsim*”(Azərb.); “*Hırım Kırım gezdim*” (qaquz); “*Müsürde (Misirdə) şah bolanımdan, Kenanda (vatanda) geday bol (Misirdə şah olmaqdaysa da, vətəndə dilənçi ol*”(türkmən).

Bu qütblər adın müstəqil kateqoriya olmasından irəli gələrək yaranır ki, onlar da adların atalar sözlərindəki funksiyasını təhlil etməyə imkan verir. Bu zaman mətn adın məna interpretasiyası üçün açar mövqeyində çıxış edir. Mətnin ümumi məzmununa söykənərək (mətn vasitəsilə çatdırılacaq məlumatın səviyyəsindən asılı olaraq) adın eksplisit və ya implisit mənasını açmaq mümkündür. Onomastik vahidin semantik sahəsinin denotativ qütbü hadisə xarakterlidir. Yəni atalar sözlərində təqdim edilən təsəvvürlərin daha inandırıcı çatdırılması üçün ad özünün semantik sahəsinin denotativ qütübünə keçir. Denotativ qütbdən keçən onomastik vahidlərin bir çoxu emotiv qütbə keçə bilirlər. Bu halda isə onomastik vahidin ekspressiv imkanları daha da genişlənir. Folklor nümunələrindən bir qrupu – atalar sözlərində biz bu halın daha qabarıq şəkildə ifadə olunduğunu, yəni əgər denotativ qütbdə adın semantik sahəsinin genişlənməsi üçün bəzən bütöv bir mətn lazım olursa da, emotiv qütbdə ad metaforik və ya frazeoloji birləşmənin tərkib hissəsinə çevrilərək böyük mənalara ifadə edə bilər.

Atalar sözlərinin tərkibində adların bu dəyişməsi müxtəlif faktorlarla müəyyənləşir ki, onların sırasına fonetik, tarixi, istifadənin tezliyi daxildir.

Fonetik faktorun əsasında müxtəlif xarakterli səs çalarlıqları dayanır ki, bu da ad və onun apelyativ arasında formalaşırlar. Tarixi faktorun əsasında isə müəyyən bir tarixi şəxsiyyət dayanır. Onun xarakterik əlamətləri konkret bir vəziyyətdə appelyativ statusunu qazanır və ümumişlək sözə çevrilmək əvəzinə konkret denotativ özünəməxsusluğu itirərək konkret bir anlayışın simvoluna çevrilir.

Nominativlik (canlı və cansız varlıqların özünə məxsus əlamətlərini, hərəkət və hadisələri adlandırma) nəzəriyyəsinə görə bütün atalar sözləri ikinci nominativliyə malikdirlər, yəni hər bir atalar sözü zaman keçdikcə bir hadisədən başqa bir hadisəyə, bir varlıqdan başqa bir varlığa, bir hərəkətdən başqa bir hərəkətə keçərək əvvəlki məzmunla əlaqəni ya qismən, ya da

tamamilə kəsir və bunun da nəticəsində ikinci bir nominativlik qazanmış olur. Məsələn: “Camal gedər, kamal qalar. – Camal gedər Kamal gələr”. İkinci atalar sözü birincinin əsasında, məhz ikinci nominativlik qazanaraq formalaşmış. Bu nominativliyin qazanılmasında apelyativin böyük rolu olur. Belə ki, camal və kamal ümumişlək sözləri xüsusiyyət qazanaraq antroponimə çevrilir və antroponim kimi yenidən mətnə qayıdaraq onun məna və məzmununun dəyişməsinə səbəb olur.

IV fəslin II bölməsinin IV yarımbölməsi **“Oğuz qrupu türk dillərinin atalar sözləri və məsəllərində onomastik vahidlərin kvantitativliyi”** adlanır. Tərkibində kvantitativ komponentlər saxlayan oğuz qrupu türk dillərinə məxsus atalar sözlərinin tədqiqi göstərdi ki, onların strukturunda çox hallarda ümumişlək sözlər öz real mənalarını qoruyub saxladıkları halda, bəzi hallarda biz bunun əksi ilə qarşılaşırıq, yəni semantik dəyişikliyə uğrayaraq yeni simvolik məna qazanmalarını müşahidə edirik: “*Camal gedər, kamal qalar. – Camal gedər Kamal gələr*”. Məsələ bundadır ki, birinci atalar sözündə kvantitativ mövqə tutan “camal və kamal” sözləri dəyişikliyə uğrayan zaman öz etimologiyalarında heç bir tarixi şəxsiyyəti gizlətməyə, fonetik oxşarlığa malik olan antroponimlə əvəzlənmişdir. Bu səbəbdən də məna daralması baş vermişdir. Deməli, atalar sözlərinin bu kvantitativlərinin semantik strukturunda transformasiyalar gedir. Bu transformasiyalar müxtəlif xarakterli ola bilər: semantikleşmə - müəyyən bir mənənin qorunması; qismən desemantikleşmə - konkret bir mənənin itməsi və yerinə yeni bir mənənin yaranması; tam desemantikleşmə - söz tam olaraq əvvəlki mənasını itirir və tam yeni məna qazanır.

Dilçilikdə kvantitativlik kateqoriyası lingvistikada kəmiyyət kateqoriyası kimi tanınır və obyektiv gerçəkliyin universal məntiqi-semantik kateqoriyasını təmsil edir. Folklor nümunələrində, daha dəqiq desək, atalar sözləri və məsəllərdə poetik mətn kvantitativliyi daha çox “tək dil vahidi” modelində özünü göstərir (yəni bir söz əlavə vasitələr olmadan kəmiyyət anlayışını ifadə edir). Mətn daxilində - poetik mühitdə kvantitativliyə malik olan onomastik vahidlər konkretlikdən uzaqlaşır və bununla da poetik obrazlılıq qazanmış olurlar. (Deməli, kvantitativlik ada poetik obrazlılıq qazandıran vasitələrdən biridir).

Atalar sözlərindəki onomastik vahidləri nəzərdən keçirsək etnonimlərin daha çox kvantitativliyə malik olduqlarını görürük. Bunun səbəbi isə etnonimlərin bir nəfəri yox, böyük bir toplumu adlandırmasıdır. Yəni onlar mətn daxilində girmədən belə toplu isimlər kimi kvantitativliyə malik olurlar. Atalar sözlərinin tərkibinə daxil olduqdan sonra isə bu kvantitativlik daha da artır: “Cuhud qan görüb”\1, “Türkmen dönüğü əhli zatdan nejis görür, iñ

soňky peslik hasaplaýar”(türkmən)2\). Nümunədə verilən atalar sözlərində etnonimlərdə kəmiyyət anlayışı fərqli ifadə olunub – 1-ci nümunələrdə etnonim bir nəfəri; 2 –ci nümunələrdə isə çoxluğu ifadə edir. Amma nümunələrdən də görüldüyü kimi bu onomastik vahidlərin semantikasında kəmiyyət anlayışı anlaşılmaz formada olur, yəni konkret deyil və onu sadəcə olaraq ümumi şəkildə ifadə edirlər.

IV fəslin II bölməsinin V yarımbölməsi **“Oğuz qrupu türk dillərinin atalar sözləri və məsəllərində onomastik vahid konsepti”** adlanır. Onomastik vahid arxasında gizlənən və ya onun vasitəsilə formalaşan bütün konseptlər deyil, yalnız mətnə və məqsədə uyğun olan və ya məlumatı verənə lazım olan konseptlər ötürülür, qalanları isə ümumi obyektədən silinir. Bu prosesin baş verməsi üçün bir neçə koqnitiv mexanizm (əlaqələndirmə, qurulma, inkişaf) işə düşür. Əlaqələndirmə vasitəsilə real hadisə ilə onomastik vahidin ötürə biləcəyi konseptlərdən lazım olanı arasında əlaqə yaradırılır. Bu əlaqə adın gizlətdiyi digər konseptləri tamamilə gizlədir. “Qurulma” koqnitiv mexanizmi lazım olan konseptin çatmayan əlamətlərini bərpa etməyə kömək edir. “İnkişaf” koqnitiv mexanizmi isə təqdim edilən konseptin adresatın yaddaşında məzmun və mənə baxımından daha da genişlənməsinə və möhkəmlənməsinə kömək edir. Oğuz qrupu türk dillərinin atalar sözlərindəki onomastik sahəsinin koqnitiv-konseptual-üslubi təhlili onomastik vahidlərin özlərində müxtəlif konseptual-üslubi mənaları daşıyan nüvə olduğunu söyləməyə imkan verir. Hər bir onomastik vahid növündən asılı olaraq özündə fərqli konseptləri birləşdirir ki, bu koqnitiv-konseptlərə tarix, ədəbiyyat, siyasət, din daxildir. İfadə olunan koqnitiv-konseptləri atalar sözlərindəki müxtəlif onomastik vahidlər vasitəsilə aktivləşir ki, onların əsasında da onomastik vahidin nüvə quruluşu formalaşır:

Antroponimin koqnitiv nüvəsi: 1. Mədəniyyət koqnitiv kontekst: “Hər oxuyan Molla Pənah olmaz”(Azərb); “Pinti Hamit cimri”(türk); “Toý eden Mämmedoraz, ady Ýowşan baýa gider”(türkmən); 2. Elmi koqnitiv konteksti: “Çarəsiz dərdə Loğman da acizdir”(Azərb); “Lukmanyň alaç etmedigini Ezraýylyň dergähinden agtar” (türkmən); “Lokman Hekim ye dediği „güzel yiyecek“ (türk); 3. Tarix koqnitiv konteksti: “Nadiri taxtda görüb, Nikolayı qundaqda”(Azərb.); “Felek Deli Mustafa`ya yar olmadı”(türk); “Magtymguly türkmenin Eflatunydyr“(türkmən); 4. Dini koqnitiv konteksti “Əl tutmaq Əlidən qalıb”(Azərb.); “İsa`yı küstürdü Muhammet`i memnun edemedi”(türk).

Toponimin koqnitiv nüvəsi: 1. Din koqnitiv-konteksti: “Altmış yaşında qoca, indi yollanır Həccə”; “Bəhs ilə Həccə gedən yorular yolda qalar”; “Bəylə Haca gedən çöllərdə sərgərdan qalır”; “Dəvə Məkkəyə getməklə hacı olmaz”; 2. Ədəbiyyat koqnetiv-konteksti: “Külün içində oturub, xəyalında Qaf

dağındadır” (türkmən); 3. Tarix koqnitiv-konteksti: “Şamaxı batan kimi batıb” (Şamaxı zəlzələsinə işarədir); 4. İqtisadiyyat koqnitiv-konteksti: Bu kontekstdə əsasən ərazinin regional xüsusiyyətləri əsas götürülür: “Zirəni Kirmana, soğanı Hövsana aparmazlar” (Azərb.); “Edirne'nin Tunca'sı, Bursa'nın kaplıcası”; (türk);

Etonimlərin koqnitiv nüvəsi: 1. Tarix koqnitiv-konteksti: “Tat ata mindi, Tanrısın tanımadı”(Azərb.); “Osmanlı'nın ayağı üzengidə gerek”; (türk); 2. İqtisadiyyat koqnitiv-konteksti: “Bakılı cüt danışar, şəkili – qaş-gözlə, dərbəndli – kəllə ilə”(Azərb.); “Türk gibi başlamalı, İngiliz gibi bitirmeli” (türk); “Türkmen oñmaz gününə şükür eder”(türkmən))

Gördüyümüz kimi, folklorlarda xüsusi isimlərin fəaliyyəti çox hallarda identikdir. Eyni zamanda bir çox əlamətlər spesifikdir, yəni xəlqidir.

Dissertasiyanın “Nəticə” hissəsində “**Türkdilli şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrində onomastik vahidlər**” adlı tədqiqatın bir sıra elmi-nəzəri müddəaları ümumiləşdirilmişdir:

Türk xalqlarının folklor nümunələri heyrətamiz zənginliyi, ekspressivliyi, poetik vasitələrin qeyri-adi semantik yükü və dinamikası ilə xarakterizə olunur. Folklor nümunələrinin xarakterik xüsusiyyəti sinkretizm, kollektivlilik, ənənəvilik və variantlılıqdır. Bu əlamətlərin içərisində variantlılıq diqqəti daha çox cəlb edir. Biz bütün bu əlamətləri nəzərə almaqla oğuz qrupu türk dillərinin folklor nümunələrinin onomastik sahəsini linqvistik təhlil edən zaman aşağıdakı nəticələri əldə etdik:

1. Türk xalqlarının folklor mətnlərində onomastik vahidlər janrformalaşdırıcı nüvə rolunu oynayır. Belə ki, bir çox folklor nümunələrində məhz onomastik vahidlər aparıcı mövqe tutur və bu mövqe o qədər möhkəm olur ki, onu dəyişmək belə mümkün olmur. Bu xüsusiyyətlər nəzərə alınaraq oğuz qrupu türk dillərinin ayrı-ayrılıqda onomastikası bu və ya digər formada təhlil olunmuşdur. Lakin bu günə qədər də türk folklor onomastikasının linqvistik xüsusiyyətləri müqayisəli şəkildə öyrənilməmişdir.

2. Türk dillərinin folklor nümunələrinin müqayisəli öyrənilməsi onlar arasında funksional və kontekstual “sinonimliyin” və “antonimliyin” olduğunu göstərdi. Türk folklor onomastikası türk onomastik sistemində fəaliyyət göstərən xüsusi bir sistemdir. Nağıl, lətifə, atalar sözü və məsəllərdə onomastik vahidlərin özünəməxsusluğu yazılı ədəbiyyat onomastikasından daha yüksəkdir. Bu sistemdə antroponim və toponimlər öz dominantlığını qoruduğu kimi, hətta zoonimlər belə xüsusi mövqe qazana bilirlər. Hər üç janrın onomastik sahəsinin formalaşmasına onların aid olduğu xalqın və təsvir etdiyi dövrün böyük təsiri vardır ki, bu məlumatı antroponim və toponimlər özlərində qoruyub saxlaya bilirlər.

3. Nağıl üslubu dedikdə, dil vasitələrindən istifadə formalarının zənginliyi, zəncirvari şəkildə bir-birilə bağlanan və kommunikativ-estetik və praqmatik vəzifə daşıyan sehrlilə, uydurulmuş, bəzən isə real tipik əlamətlərin toplusu başa düşülür. Nağıl dili söz formaların, onların xalq poziyasının praqmatik və estetik şəkildə qurulmuş kommunikativ strukturunda müxtəlif üslubi əlamətlərlə xarakterizə olunan mənalarının toplusudur. Nağıl mətnlərində onomastik vahid konsepti və onun kontekstual-diskursiv təhlili göstərdi ki, nağıl mətnlərində ümumxalq konsepti bəzi əlamətləri ilə bədii üslubi priyom kimi aşkarlanır və onomastik konsept insanların təfəkküründə xüsusi yer tutaraq, onların milli mədəniyyət, milli xarakter, milli davranış, mənəvi dəyərlər və mentaliteti ilə xarakterizə olunur və bu səbəbdən də xüsusi adlar semantik cəhətdən çətin təhlil olunurlar. Onomastik vahidlər də bir konsept kimi sinonimliyə malikdir.

4. Biz Azərbaycan, türk, türkmən və qaqauz nağıl nümunələrini nəzərdən keçirdikdə antroponim konseptinin istər real, istərsə də uydurma formalarında obraz və mövzu ilə aşağıdakı əlaqə formalarını aşkarladıq: antroponim və qəhrəman bir – birini tamamlayır; antroponim və obraz əlaqəsi simvolik xarakter daşıyır; qəhrəmanın adı (antroponim) mühitlə toqquşur və ona qalib gəlir; antroponim və qəhrəman bir – birinə ziddir; antroponim obrazla toqquşur və obraz “əzilir”; antroponim (şəxs adı) obrazı tam təqdim edə bilmir; antroponim və obraz – mücərrəd anlayış əlaqəsi; tarixi şəxsiyyət – obraz – antroponim əlaqəsi; “0” antroponim və obraz əlaqəsi; antroponim mövzuya uyğun gəlir; antroponim mövzuya uyğun gəlmir.

5. Xalq nağıllarında insanın emosional vəziyyətini tam şəkildə ifadə etmək məqsədi ilə onomastik vahidləri təşkil edən komponentlərdən biri subyektiv qiymətləndirmə çalarına malik olur. Bir çox hallarda toponimlər şərti mövqedə dayanır, çünki folklor nümunələri üçün məkanın dəqiq göstərilməsi xarakterik deyil. Zoonimlər heyvanlar haqqında nağıllarda, mifonimlər üsə sehrlilə nağıllarda dominant mövqedə dayanır.

6. Mətn daxilində onomastik vahidin semantik sahəsi eynicinsli deyil. O bir neçə təbəqədən ibarətdir və bunları aşağıdakı kimi müəyyən etmək olar: konseptual (fəlsəfi, dünyəvi anamlı), denotativ (ad vasitəsilə ötürülən məlumat) və emotiv (yüksək dərəcədə emosionallıq yaratma).

7. Oğuz qrupu türk dillərinin nağıllarının leksik zənginliyini təmin edən digər bir mənbə toponimlərdir. Türk xalqlarının nağıllarını nəzərdən keçirdikdə buradakı yer adlarının tam yarısının xalqın öz dünya görüşünə, inanc və təsəvvürlərinə uyğun şəkildə uydurulmuş, fantastik məzmunlu adların təşkil etdiyini görürük (Qırqlar dağı, Gerge şəhəri, Ağ şəhər, Qara şəhər, Harran şəhəri, Divlər ölkəsi, Pərilər ölkəsi, Qaf dağı, Məmməd nəsir tini və s.).

Bunlarla bərabər, nağıllar real toponimlərlə də zəngindir və onların üslubi mövqeyi müxtəlifdir (İzmir, İstanbul, Bağdad, Təbriz, Varna və s.)

8. Oğuz qrupu türk dillərinin nağıllarındakı zoonimlərin üslubi imkanlarının tədqiqi göstərir ki, digər onomastik vahidlər kimi zoonimlər də nağıl mətnlərinin tərkibində xüsusi üslubi imkanlara malikdirlər. Zoonimlər bədii mühitdə üslubi cəhətdən yüklənir və üslubi rəngə boyanır. Belə ki, Azərbaycan nağıllarında zoonimlər, əsasən, nağıl qəhrəmanlarının köməkçiləri olduqları üçün müsbət üslubi çalarda, türk, türkmən nağıllarında isə həm müsbət, həm də mənfi çalarda işlənirlər. Nağıl onomastikasında zoonimlər həm xalqın mifoloji təsəvvürləri, həm təbiət haqqında bilikəri, həm də ümumilikdə, dünya haqqında təsəvvürləri ilə birləşir. Burada hadisələr heyvanların xarakterik xüsusiyyətləri ilə insanlara məxsus xüsusiyyətlərin paralelləşdirilməsi əsasında inkişaf etdirilir.

9. Oğuz qrupu türk dillərinin nağıllarının onomastik sahəsinin zəngin qollarından biri də mifonimlərdir. Azərbaycan nağıllarında Qahqah Xanım, Kaşkaş Pəhlivan, Əşəş Div, Bili-Bilgeyis xanım, Qırx Qönçə, Nar qızı Nardan xanım, Oxay, Ahvay, Şəmsi Qəmər, Göy Muncux və b. antropomifonimlərini; Xəbər ağacı, Səməngül çiçəyi fitomifonimlərini; türk xalq nağıllarında Baxtiyar, Hoptiyar, Pendir Tuluğu, Arap, Atəş, Alov, Rəri qız, Qoca qarı, Yağ Küpü, Bal Küpü və b.; qaqaüz nağıllarının Rusalı, Arabdır, Qartal, “Topal Şeytan”, Evrem, Obur (Hobur), Taun (Meçikli) vəb; türkmən nağıllarında isə Divlər - Qasırga Div, Ağ div, İki başlı div, Yeddi başlı div, “Tulpar”, Şahuməhrəm”, Bülbülgöyə, “Ulu ağac” (yəni, ağıllı, qocaman ağac), “Qaba ağac” (məhkəm ağac) və b. nümunə göstərmək olar ki, bunlar da türklərin mifik təsəvvürlərinin zənginliyindən xəbər verir.

10. Nağıllarda adlandırmanın formulu antroponimik sistemin tarixi əmələgəlmə prosesini əks etdirir. Oğuz qrupu türklərinin nağıllarındakı poetonimlərin məna tutumuna görə yerinə yetirdikləri funksiyaları belə ümumiləşdirmək olar: neytral mənalı poetonimlər nağılda yalnız nominativ-identifik-diferensial funksiya yerinə yetirirlər; məcazi mənalı poetonimlər sosial və üslubi funksiya yerinə yetirirlər; açıqmənalı poetonimlər əsas nominativ funksiyaya əlavə olaraq, xarakterizə edən və sosial funksiya yerinə yetirir; gizlimənalı poetonimlər nominativ-idenyifik-diferensial funksiyadan əlavə olaraq ümumi estetik (bədii) funksiyanın tərkib hissəsi olan mifoloji, mədəni-tarixi funksiya da yerinə yetirir.

11. Türk xalqlarının epik folklorunun ən populyar və sürətlə zənginləşən, əsasında satira duran janrlarından biri olan lətifələrdə (Azərb.); fikralarda (türk); şorta sözlərdə (türkmən); cümbüşlərdə (qaqaüz) onomastik vahidlər çox müxtəlif üslubi məqamlarda işlənir və onların əsas vəzifəsi tək-cə ayrı-ayrı

denotantları adlandırmaq deyil, həm də ekstralinqvistik xüsusiyyət kəsb etməsidir. Lətifələrin əsas məzmunu satira olduğu üçün burada istifadə edilən onomastik vahidlərlə satiranın ifadəsi müəyyən linqvistik prinsiplərə söykənir: köçürmə, istisna, kommutativlik, assosiativlik, distributivlik, ikimənahlılıqdır.

12. Oğuz qrupu türk dillərinin lətifələrində onimlərin işlənməsi müxtəlif üslubi məqsədlərə xidmət edir: 1) onomastik vahid vasitəsilə xalqın ümumi məşğuluyəti əks etdirilir; 2) onomastik vahid vasitəsilə xalqın insanlara münasibəti əks etdirilir; 3) onomastik vahid vasitəsilə xalqın əqli keyviyyətləri əks etdirilir. Bu həm antroponimlər, həm də toponimlər vasitəsilə ifadə edilir; 4) onomastik vahid vasitəsilə xalqın sosial davranışları əks etdirilir; 5) onomastik vahid vasitəsilə xalqın mental xüsusiyyətləri əks etdirilir.

13. Lətifələrdə onomastik vahidlərin funksional transformasiyası nəticəsində diferensasiya, yəni nominativlik yerini üslubiyyətə verir, bu zaman onimin əsas funksiyası üslubi, birinci növbədə isə informativ-üslubidir. Bu funksiyanın yaranması üçün əsas vasitə onomastik vahidin daxili formasıdır (etimoloji məna). Və əgər onomastik vahidlər dilin ümumi lüğət tərkibinə daxildirsə də, bədi onomastika – nitq hadisəsidir.

14. Oğuz qrupu türk dillərinə məxsus lətifələrin özəl xüsusiyyətlərindən biri onlarda fərdiliyin qorunması və bu səbəbdən də yumorun ifadələrində fərqli və fərdi xüsusiyyətlər özünü göstərməsidir. Bəlkə də, elə bu səbəbdəndir ki, nağıl, əfsanə, rəvayət və dastanlardan bizim qəbul etdiyimiz adlardakı sakrallıq lətifələrdə özünü ifadə edə bilmir. Burada adlar daha çox ilk yaranışındakı doqal formasına (yalnız adlandırmaq və fərqləndirmək) qayıdır.

15. Atalar sözləri və məsəllər türklərin fərqli coqrafi ərazilərdə yaşamalarına baxmayaraq, nə qədər yaxın olduqlarını göstərən ədəbi dəyərlərdən biridir. Oğuz qrupu türk dilləri atalar sözləri və məsəllərinin əsas xüsusiyyəti onların müstəqil mətn kimi istifadə edilməsidir. Onomastik vahid atalar sözləri və məsəllərinin tərkibində işlənməklə onun məzmununu daha da zənginləşdirərək qədim adət və ənənələrin, məişətin, inancların, xalqın dünyagörüşünün, mədəniyyətinin, tarixinin, ölkənin sosial xüsusiyyətlərinin qoruyucusuna və ifadəçisinə çevrilirlər.

16. Tutduğu mövqedən asılı olaraq, oğuz qrupu türk dillərinə məxsus atalar sözləri və məsəllərində antroponimləri bir neçə qrupa bölmək olar. I qrup- hər dörd dil üçün tarixi şəxsiyyətə görə tam ortaq olan və yalnız bir dilə məxsus olan atalar sözləri; II qrup - ümumi xarakterli antroponimli atalar sözləri; III qrup - səs çalarlığının yaranan antroponimli atalar sözləri.

17. Atalar sözləri və məsəllərinin tərkibində antroponimlərin mənfi çalarlı sözlə birlikdə işlənməsi mədəni əsaslara malikdir: yəni, məişətdə qadınların fəallığı, onların dünya görüşünün atalar sözlərində məhz bu istiqamətdə əks

olunmasına gətirib çıxarmışdır. Atalar sözləri və məsəllərində istifadə edilən antroponimlərin çoxu məşhur şəxsiyyətlərin, xalq qəhrəmanlarının adlarıdır ki, bunlarda məndə hipernominativ xüsusiyyətə, külli miqdarda fərqli təsəvvürlər yaratmaq xüsusiyyətinə malikdirlər. Dilçilikdə belə adlar referensial birmənalı adlar hesab edilirlər və onlarda məna mübadiləsi minimal səviyyədədir. Belə antroponimlər atalar sözlərinin tərkib hissəsinə çevrilərək tarixi şəxsiyyət adı olmaq statusunu itirir və müəyyən bir tarixi dövrün simvolu kimi çıxış edir. Bu qrupa daxil olan atalar sözlərinin ekspressiv potensialı məişət təcrübəsi əsasında formalaşan atalar sözlərinə nisbətən çox yüksəkdir. Bu real həyat həqiqətlərinin konkret bir şəxsə istinadən verilməsindədir.

18. Atalar sözləri və məsəllərdə çox az hallarda poetonimlər təsadüfi xarakter daşıyır, yəni bu folklor janrını yaradan xalq mövcud ad bazasından istənilən bir adı seçir və bu mətnin məqamına və məqsədinə tam uyğun gəlir. Reallıqda bu mərhələ, yəni məqsədə, məqama və məramına uyğun şəxs adının müəyyənləşdirilməsi çox yaradıcı bir mərhələdir, çünki lazım olan poetonimin müəyyənləşdirilməsi mətni yaradanın bədii yaradıcılıq qabiliyyətindən çox asılıdır.

19. Türk mənşəli atalar sözləri və məsəlləri mifonimlərlə (mifoantroponimlər, mifotoponimlər, mifozoonimlər, mifofitonimlər, mifopersonimlər, teonimlər) zəngindir. Türk dillərinin atalar sözlərinin mifonimlər və dini semantik qruplarından bifurkativ (ikiləşmə)-qovuşma tipində “Allah” mifonimi birinci yerdə dayanır. Bu adların konnotasiyasını onlarla bağlı olan hadisələr, dini məlumatlar, hədislər və sairə təşkil edir.

20. Oğuz qrupu türk dillərinin atalar sözləri və məsəllərinin onomastik sahəsinin təhlili göstərdi ki, burada say etibarilə çox olan onomastik vahidlərdən biri də etnonimlərdir. Dörd dilin müqayisəsi nəticəsində isə aydın oldu ki, türk dilində olan atalar sözlərində etnonimlər həm say etibarilə çoxdur, həm də yaratdıqları məna rənglərinə görə zəngindir: Maraqlıdır ki, Azərbaycan atalar sözləri və məsəllərinin içərisində “azərbaycanlı” etnonimi ilə bağlı fakt yoxdur. Halbuki, digər türk dillərində aid olduqları etnonimlə bağlı saysız-hesabsız atalar sözləri mövcuddur. Türkmən atalar sözlərinin içərisində isə digər etnonimlərə təsadüf edilmir, yalnız türkmən etnonimi ilə qarşılaşırıq. Türk atalar sözləri isə bütün etnonimlərlə zəngindir.

21. Türkdilli atalar sözləri və məsəllərinin onomastik sahəsinə təşkil edən vahidlərdən biri də kosmonim və astronimlərdir. Türklər üçün səma həmişə əlçatmaz və sehirlə bir məkan, Tanrının evi hesab edilmişdir. Səma və Tanrı həmişə bir-birini tamamlamışdır. Türk dillərinin atalar sözləri və məsəllərində kosmonimlərin nəzərə çarpan konseptual əlamətlərindən biri, onların qrup tərəfindən yaradılmasıdır. Oğuz qrupu türk dillərinin kosmonimlərinin

müqayisəsi maraqlı bir faktın aşkarlanmasına səbəb oldu. Belə ki, türkmən atalar sözləri və məsəllərində səma cisimlərindən daha çox Ülkər ulduzunun adı çəkilir və burada bu kosmonim sadəcə göy cisminin adı deyil, türkmənin həyat tərzinin, məişətinin, mənəvi dünyasının bir hissəsi kimi özünü göstərir: Azərbaycan və türk atalar sözləri və məsəllərində isə gün və ay kosmonimləri daha aktivdir və fərqli üslub çalarları yaranmasında fəal iştirak edirlər.

22. Oğuz qrupu türk dillərini onomastik vahidlərin növünə görə qruplaşdırsa, etnonimlərdən sonra ktematonimlərin çoxluğunu görürük. Atalar sözləri və məsəllərindəki ktematonimlərin dil hadisəsi üslubi-konseptual əlamətlərdən biri onların aid olduqları canlı və cansız varlıqları fərdiləşdirmələridir. Bu isə həm linqvistik, həm də etnolinqvistik bazada baş verir. Digər bir konseptual əlaməti, onların hamıya məlum olmamağı və hamı tərəfindən eyni səviyyədə dərk olunmamalarıdır. Üçüncü konseptual əlaməti, ktematonimlərin məzmunlarında insan təcrübəsi və professionalizminin fəal inikasidir. Məhz belə təfəkkür quruculuğunda onların daxili formasını təsdiq edən xüsusi istiqamətverici mexanizmə ehtiyac var ki, bu da ktematonimlərin mənasının kontekst daxilində və ya kontekstdən kənarında dərk etməyə kömək edir. Bu əlaqə zamanı terminlərdən istifadə iki formada özünü göstərə bilər: ekstensiv və intensiv.

23. Ekstensiv istifadə zamanı ktematonimlər qrup şəklində təqdim olunurlar. Daha sadə ümumişlək, daha mürəkkəb və xüsusi xarakterli ktematonimlə bir sırada dayanaraq, sadədən mürəkkəbə doğru izah gedir. İntensiv istifadə zamanı isə nitq bütövündə istənilən tip ktematonimin adı çəkilir və tez də üstündən keçilir, əlavə mənə izahına yol verilmir. Bu zaman nitq dinamik qurulur. Qeyd edək ki, istər ekstensiv, istərsə də intensiv istifadə zamanı ktematonimlər 4 formada özünü göstərə bilər: nominativ, identifik, hüquqi və linqvokreptiv. Nominativ formada –yeni ktematonim təqdim edilir. İdentifikasiya edilmiş formada – ktematonim onu yaradanın adını təmsil edir. Hüquqi formada – ktematonim elmi şəkildə tanınmış, qeydiyyatdan keçmiş olur. Linqvokreptiv formada isə ktematonimlərə yaradıcı yanaşılır.

24. Ktematonimlərdə obrazlılıq üç şəkildə özünü göstərir: 1. Fikrin obrazlı ifadəsi üçün, yəni ifadə planında obrazlılıq yaratmaq məqsədi ilə ktematonimlərdən istifadə; 2. Deyimin lakonikliyinə, məzmunu təmin edən simvolik obrazların işlənməsi nəticəsində ktematonimdən istifadə, yəni simvol – işarə obrazlılığı; 3. Ktematonimin obraza uyğun motivləşməsi. Ktematonimlər digər dil vahidlərinə nisbətən daha çox informasiya daşıyıcılarıdır, onlardan istifadə konkretliyin, yığcamlığın və lakonikliyin əsas atributudurlar.

25. Oğuz qrupu türk dillərinin atalar sözləri və məsəllərindəki onomastik

vahidlərin üslubi cəhətdən ümumi təhlili göstərdi ki, nağıl, rəvayət, dastan janlarından fərqli olaraq, bu folklor janrında toponim və hidronimləri real və uydurma adı altında qruplaşdırmaq olmur. Çünki atalar sözlərinin tərkibində işlənən bütün toponim və hidronimlər realdır. Real adlar isə kiçik mətnlərdə üslubi ekspressivliyi qazanmır, bunu mətnə hazır şəkildə gətirir. Belə ki, atalar sözlərinin tərkibində sadə və ya heç bir məzmunə malik ad işlənmiş, çünki belə adlara bir cümlə ilə məna vermək çətindir. Atalar sözlərinin tərkibindəki toponim və hidronimlərin hər biri ilə bağlı adresata müəyyən bir informasiya məlumdur. Adresat atalar sözündən istifadə edən zaman ona məlum olan informasiyaya əsaslanır. Bu informasiya ya tarixi, ya iqtisadi, ya siyasi, ya da regional xüsusiyyətləri ifadə etməlidir. Mətn daxilində, yəni atalar sözləri və məsələlərdə toponimlərin semantik sahəsi eynicinsli deyil. O bir neçə təbəqədən ibarətdir və bunları aşağıdakı kimi müəyyən etmək olar: 1. konseptual (fəlsəfi, dünyəvi anamlı); 2. denotativ (ad vasitəsilə ötürülən məlumat); 3. emotiv (yüksək dərəcədə emosionallıq yaratma).

26. Tərkibində kvantitativ komponentlər saxlayan oğuz qrupu türk dillərinə məxsus atalar sözləri və məsələlərin tədqiqi göstərdi ki, onların strukturunda çox hallarda ümumişlək sözlər öz real mənalarını qoruyub saxladığı halda, bəzi hallarda biz bunun əksi ilə qarşılaşırıq, yəni semantik dəyişikliyə uğrayaraq yeni simvolik məna qazanmalarını müşahidə edirik. Bu hal bir çox hallarda ümumişlək sözün xüsusi ismə çevrilərək yeni məna qazanması ilə ifadə edilir: “Camal gedər, kamal qalar. – Camal gedər, Kamal gələr”. Linqvistik tədqiqatlara görə, kvantitativliyin ən yaxşı ifadəsi saylarla isimlərin kontekstdaxili qarşılıqlı təsiri nəticəsində mümkün olur. Folklor nümunələrində, daha dəqiq desək, atalar sözlərində poetik mətn kvantitativliyi daha çox “tək dil vahidi” modelində özünü göstərir (yəni bir söz əlavə vasitələr olmadan kəmiyyət anlayışını ifadə edir). Bu modellərin kvantitativ təbiətinin yaranma səbəbi isə onların mətdaxili məlumat blokuna daxil olmalarıdır. Atalar sözləri və məsələlərində etnonimlər daha çox kvantitativliyə malik olurlar. Bunun səbəbi isə etnonimlərin bir nəfəri yox, böyük bir toplumu adlandırmasıdır. Yəni, onlar mətn daxilində girmədən belə toplu isimlər kimi kvantitativliyə malik olurlar.

27. Oğuz qrupu türk dillərinin atalar sözləri və məsələlərindəki onomastik sahəsinin koqnitiv-konseptual-üslubi təhlili onomastik vahidlərin özlərində müxtəlif konseptual-üslubi mənaları daşıyan nüvə olduğunu söyləməyə imkan verir. Hər bir onomastik vahid növündən asılı olaraq, özündə fərqli konseptləri birləşdirir ki, bu koqnitiv-konseptlərə tarix, ədəbiyyat, siyasət, din daxildir. İfadə olunan koqnitiv-konseptləri atalar sözləri və məsələlərindəki müxtəlif onomastik vahidlər vasitəsilə aktivləşir ki, onların əsasında da onomastik

vahidin nüvə quruluşu formalaşır: antroponimin koqnitiv nüvəsinə mədəniyyət, elm, tarix, dini koqnitiv konteksti; toponimlərin nüvəsinə təşkil edən koqnitiv kontekstlərə din, ədəbiyyat, tarix və iqtisadiyyat koqnitiv-konteksti; etnonimlərin koqnitiv nüvəsinə isə tarix, iqtisadiyyat koqnitiv-kontekstləri daxildir.

28. Gördüyümüz kimi, folklorda xüsusi isimlərin fəaliyyəti çox hallarda identikdir. Eyni zamanda bir çox əlamətlər spesifikdir, yəni xəlqidir. Oğuz qrupu türkdilli xalqların folkloru, yəni – türk, Azərbaycan, qaqaуз, türkmən folklorunda xüsusi isimlərin fəaliyyəti üçün yazılı bədii mətnlərdən fərqli bir mühit yaranır ki, bu mühit hələ də elmi şəkildə tam təsvir olunmamışdır. Bədii əsər müəyyən bir zaman kəsiyində mövcuddur, bununla bərabər statikliyi, bütövlüyü və eynixassəliyi xarakterizə olunur. Bu gün adlarda baş verən dəyişikliyin əsası folklordan gəlir. Hər bir xalq sənəti müəyyən zaman kəsiyinə malikdir. Belə ki, bir folklor nümunəsinin fərqli zamanlarda və fərqli mühitlərdə müxtəlif variantları mövcuddur. Folklorda adların variantlılığı xalq poeziyası dilinin əsas üslubi xüsusiyyətlərindən biridir. Bundan əlavə, eyni üsullarla folklorda nəinki variantlar yaranır, həmçinin folklor mətninin bütün mərhələlərində apelyativ leksikanın mənə dəyişməsi və ya təhrif edilməsi ilə yeni adlar da formalaşır.

Dissertasiyanın əsas müddəaları aşağıdakı məqalələrdə öz əksini tapmışdır:

1. Poetik ad. Pedaqoji universitetin xəbərləri-4, Bakı: 2002, s.162-165
2. Aşıq şərinə antroponimlərin ekspressivliyi. Bakı Slavyan Universitetinin elmi xəbərləri. Bakı: 2009, 2. s.79-86
3. Стилистические возможности терминов в художественном стиле. Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. Москва - 2010 февраль. s.130-141
4. Bədii məndə onomastik vahid konsepti. BSU – nun elmi xəbərləri 1. Bakı: 2011, s. 65-72
5. Ономастический концепт в художественном тексте. IV Всероссийская научно – практическая конференция «Томашевские чтения: актуальные проблемы тюркологии». Тюмень: 2010
6. Ономастическая игра в художественных текстах. Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Mütərcim - 6, 2010. s.60-65
7. Ономастическая игра в художественных текстах. Вестник военного университета \ 1(25), Москва: 2011, С. 53-56
8. Türk halk masallarının dilinde poetonimlərin evrimi. 5. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu – 19-22 aralık 2012 Pamukkale Universitesi,

Denizli

9. Azərbaycan və türk nağıllarında onomastik vahidləri koqnitiv-diskursiv təhlili. B.Çobanzadənin 120 illik yubileyinə həsr olunmuş “Bəkir Çobanzadə və türkologiyanın müasir problemləri” – Respublika elmi konfransının materialları. Bakı: 2013, 31 may, s. 179- 183

10. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında sarı apelyativli onomastik vahidlər. Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri – Ümumimilli lider Heydər Əliyevin 90 illik yubileyinə həsr olunmuş IV Beynəlxalq elmi konfransın materialları. Bakı: Azərbaycan 01-04 may 2013-cü il, s.187-189

11. Türkdilli xalqların atalar sözləri və məsəllərində onomastik vahidlərin koqnitiv-diskursiv təhlili. “Azərbaycan - Polşa” II Beynəlxalq Azərbaycan elmi konfransı. 26-27 noyabr 2015

12. Когнитивный анализ ономастических единиц в азербайджанских пословицах и поговорках - Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri – Ümumimilli lider Heydər Əliyevin 91 illik yubileyinə həsr olunmuş V Beynəlxalq elmi konfransın materialları. Bakı: Azərbaycan 01-04 may 2014-cü il, s. 52-54

13. Atalar sözlərində poetik kvantitativliyin linqvokoqnitiv əsasları (Azərbaycan, türk, türkmən atalar sözləri əsasında) // Bakı Qızlar Universitetinin elmi əsərləri Bakı: 2014, № 4 (20), s. 64-68

14. Azərbaycan lətifələrində antroponimlərin ekspressivliyi // Ümumimilli lider Heydər Əliyevin 92 illik yubileyinə həsr olunmuş VI Beynəlxalq elmi konfransın materialları. Bakı: Azərbaycan 01-04 may 2015-cü il. S. 307-309

15. Когнитивно – стилистический анализ ономастических единиц в азербайджанских и тюркских пословицах и поговорках // Глобальный научный потенциал / 2. Санкт-Петербург, 2015, февраль, s. 46-52

16. Oğuz qrupu türk dillərinin atalar sözlərində onomastik vahidlərin poetikası // BSU-Elmi əsərlər. Dil və ədəbiyyat seriyası. Bakı: 2, 2014, s. 82-88

17. Türkmən lətifə mətnləri və antroponimlər // Tağıyev oxuları1, Bakı: BSU, 2015, s. 118-124

18. About cognitive-contextual-discursive analysis of onomastic units in azerbaijani and turkish fairy-tales // International Scientific Journal \ Theoretical & Applied Science. № 06 (26), Avignon, France: 2015, p.43-47

19. Türk dillərinin nağıl mifonimləri // Tağıyev oxuları , Bakı: BSU, 2015, s. 10-19

20. Türk dillərinin poetik onomastikasının nəzəri problemləri // Bakı Qızlar Universitetinin elmi əsərləri, Bakı: 2015, s.7-13

21. Türk, türkmən, qaqauz lətifələrinin poetonimik sahəsi. Müqayisəli

ədəbiyyat və mədəniyyət: ədəbiyyatın və mədəniyyətin başlanğıc meyarları – konfrns materialı. Bakı: 27-28 noyabr 2015, s. 33

22. Türk lətifələrinin onomastik sahəsi // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Bakı: BSU, №1, 2016, s. 38-45

23. Azərbaycan, türk və türkmən atalar sözlərində üslubi-konseptual xrematonimlər // Azərbaycan Dillər Universiteti. Elmi əsərlər.

Bakı: №2, 2016, s. 22-30

24. Azərbaycan, türk və türkmən lətifələrində etnonimlərin üslubi-intensivliyi // Azərbaycan Dillər Universiteti. Elmi əsərlər. Bakı, №2, 2016, s. 13-19

25. Onomastik vahid konsepti. Filologiya məsələləri \ 2, AMEA. Bakı: Elm və təhsil, 2016, s. 221-228

26. Qaqauz folklorunun dili və üslubu: tədqiqatlar və mülahizələr // Dil və ədəbiyyat. Bakı, BDU, №2, 2016,

27. Onomastik fəhidlərin folklorlarda təzahürü – Monoqrafiya, Bakı: Maarif, 2016, 320 s.

28. Роль антропонимов в фольклорном тексте. «Гуманитарные науки и образование», №3 (27) (июль–сентябрь), Республика Мордовия, г. Саранск, 2016, с. 89-91

29. Evolution of onomastic units in the anecdotes of oghuz group of Turkish languages // BEST: International Journal of Humanities, Arts, Medicine and Sciences (BEST: IJHAMS) ISSN (P): 2348-0521, ISSN (E): 2454-4728, Vol. 4, Issue 11, Nov 2016

30. A bald Man or Kaloghlan // International Journal of Middle East Studies. Volume 50 № 2, 2017

Фольклорная ономастика огузской группы тюркских языков

РЕЗЮМЕ

В диссертации впервые в тюркологии комплексно анализируется ономастика сказок, анекдотов, пословиц и поговорок, с учетом истории, этнографии, социальной, культурной жизни, религиозных представлений народов, создавших их. Сопоставляются и сравниваются номинативно-семантические, формально-структурные и стилистические особенности ономастических единиц, выявляются их общие и отличительные черты.

Диссертация состоит из введения, четырех глав, заключения, из списка использованной литературы и приложения.

Во «Введении» говорится об актуальности темы, об объекте и предмете, о целях и задачах исследования, о научной новизны, о методах проведения исследования, о научно-теоретической и практической значимости исследования.

Первая глава диссертации называется «История исследования языковых и стилистических особенностей фольклорных текстов». В данной главе анализируются вопросы исследования фольклора с литературной, языковой и стилистической точки зрения. Здесь исследовательские работы сгруппируются по периодам, и анализируется их научная новизна.

Вторая глава диссертации называется «Лингвистический анализ ономастических единиц в фольклорных сказках тюрков огузской группы». В этой главе дается концепт ономастической единицы и его контекстуально-дискурсивный анализ, исследуется антропонимическое, топонимическое, зоонимическое, мифонимическое поле текстов сказок, и определяются стилистически-лингвистические функции этих ономастических единиц в сказках.

Третья глава диссертации называется «Лингвистический анализ ономастических единиц в анекдотах тюрков огузской группы». Данная глава состоит из 5 частей. Здесь анализируются тексты анекдотов и ономастические единицы, принципы анализа ономастического поля, этнонимы в анекдотах огузской группы тюркских языков, ономастика азербайджанских, турецких, туркменских анекдотов со стилистически-лингвистической точки зрения, определяется стилистическая функция аллюзивных имен, дается этимологический анализ некоторых имен.

Четвёртая глава диссертации называется «Лингвистический анализ ономастических единиц в пословицах и поговорках тюрков огузской группы». В данной главе говорится о месте пословиц в тюркском мире, пословицы рассматриваются как текст внутри текста, по отдельности анализируются ономастические поля пословиц в тюркских языках, впервые изучается их количественность, анализируются стилистически-семантические особенности антропонимов, топонимов и этнонимов в пословицах.

В заключении научные выводы исследования обобщаются.

При выполнении исследовательской работы было использовано больше 450 источников, и все они находят свое отражение в списке использованной литературы.

В «Приложении» даются пословицы, анекдоты и сказки, ономастический материал которых был использован в исследовании.

Folklore onomastics of the Oguz group of the Turkic languages

SUMMARY

By taking into account the historical, ethnographical, social, cultural, religious outlook of the peoples who created fairy-tales, anecdotes, proverbs and idioms, the complex analysis of onomastic units has been made, their semantic, formal-structural, stylistic features have been contrasted and compared, similar and different features have been investigated for the first time in this dissertation.

The dissertation consists of the introduction, four chapters, conclusion, references and appendix.

As a general overview of the dissertation, the actuality, object and subject, aim and objectives, theoretical propositions, scientific innovation, methodical basis, theoretical and practical significance of the research are given in the introduction.

The first chapter is titled as “The history of the investigation of the linguistic and stylistic features of folklore texts”. In this chapter the investigation of the folklore samples of the above mentioned peoples are analyses both from the literal, linguistic, and the stylistic point of view, the samples are divided into the groups according to the periods, scientific innovations are analyses.

The second chapter of the dissertation is titled as “The linguistic analysis of the onomastic units used in the folk tales of the Oguz group Turks”. In this chapter the concept of the onomastic units used in the fairy-tales is given and its conceptual-discursive analysis is made, anthroponomical, toponymical, zoonymical, mythonymical aspects of the fairy-tales are investigated, the stylistic-linguistic features of onomastic units are determined.

The third chapter of the dissertation is titled as “The linguistic analysis of the onomastic units used in the anecdotes of the Oguz group turks”. The chapter is divided into five sections. In this chapter anecdote texts and onomastic units, the principles of the investigation of onomastics, ethnonyms used in the anecdotes of the Oguz group of the Turkic languages, the onomastics of the Azerbaijani, Turkish, Turkmen anecdotes are analyses from the stylistic-linguistic point of view, the stylistic-linguistic function of allusive names used in anecdote texts is determined, and the etymology of some names is revealed.

The fourth chapter of the dissertation is titled as “The linguistic analysis of the onomastic units used in the proverbs of the Oguz group Turks”. In this chapter the function of the proverbs in the Turkic world is determined, proverbs are viewed as a text inside the text, the onomastics of the proverbs used in the Oguz group of the Turkic languages is analysed separately, for the first time their quantitiveness is investigated, the core of the anthroponomy, toponym`s and ethnonym`s is revealed as a concept, and their stylistic-semantic functions are determined.

In the conclusion of the dissertation the scientific conclusions are presented in the summarised form.

During the investigation more than 450 scientific references have been used and given in the list of references.

The dissertation ends with the appendix in which proverbs, anecdotes, fairy-tales of the investigated languages that contain onomastic units are presented.

Kağız formatı: 60/84 16/1
Sayı: 100 nüsxə

AMEA-nın mətbəəsində çap olunmuşdur.

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
ИНСТИТУТ ЯЗЫКОЗНАНИЯ им. НАСИМИ**

На правах рукописи

ДУРДАНА ТОФИГ КЫЗЫ АЛИЕВА

**ФОЛЬКЛОРНАЯ ОНОМАСТИКА ОГУЗСКОЙ
ГРУППЫ ТЮРКСКИХ ЯЗЫКОВ**

5710.01- Тюркские языки

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертация на соискание ученой степени
доктора наук по филологии**

Б А К У - 2018